

EZBER DIŞI SÖYLEŞİLER (8)

“Demokrasi Yolunda Anayasa Arayışının Boyutları”

Prof. Dr. Levent Köker

MMO Tepekule Kongre ve Sergi Merkezi
6 Ekim 2007

tmmob
makina mühendisleri odası
izmir şubesi

tmmob
makina mühendisleri odası
izmir şubesi

LEVENT KÖKER

Demokrasi Yolunda Anayasa Arayışının Boyutları

Bu kitabın yayın hakkı **Makina Mühendisleri Odası**'na aittir.
MMO'nun izni olmadan, kopya edilemez, kullanılamaz.

Yayına Hazırlayanlar: Elif Aydoğdu Oral - Önder Sözen

Grafik Tasarım: Nurcan Durmaz

Baskı Yeri: Can Dijital Baskı Hizmetleri

Gazi Blv. No: 93/A Çankaya - İZMİR

Tel: 0 232 441 20 22 (PBX)

Baskı Tarihi: Nisan 2010 - İZMİR

ISBN No: 978-9944-89-974-1

İzmir - 2010 / 14 - 7

SUNUŞ

Ülkemizde siyasetin sığlaştığı, politik tartışmaların magazinleştiği bir süreç yaşıyoruz. Kavramlar, değerler birbirine karıştı. Düşüncenin, düşünmenin önemi yitiyor ve yaşanan her sorunda insanlar şiddete başvurur hale geliyor.

Toplumsal algının netliğini ve toplumsal barışı zedeleyecek bu durumdan kurtulabilmek için ezberlerin ve reflekslerin sorgulanması gerekiyor.

Bir yandan askeri vesayet altında bir türlü gelişemeyen demokrasimiz, diğer yandan neoliberal politikalarla değersizleştirilmeye çalışılan emek ve insan, katledilen çevre...

Bu kadar kapsamlı sorunlar doğru zeminler yaratılarak tartışılmamakta, çoğunlukla uzlaşmalarla çözülebilecek, ortak akıl, ortak payda yaratılabilecek konular, başlangıçta yaratılan kutuplaşmalar nedeniyle içinden çıkılmaz noktalara sürüklenmektedir. Böyle bir ortamda konuları kutuplaşmalara, ezber söylemlere, önyargılara kurban etmeden, o konuda araştırma yapmış uzmanların katılacağı söyleşilerde ele almayı hedefledik.

Bu anlayışla Ezber Dışı Söyleşiler 10 Şubat 2007 tarihinde başlamış ve bir çok uzman katılımıyla dizi halinde sürdürülmüştür.

Bugüne kadar gerçekleşen söyleşileri çözümleyerek her birini fasikül şeklinde yayımladık, sözlerin yanı sıra tarihe yazılı olarak not düşerek sizlere ulaştırmayı amaçladık.

Ezber Dışı Söyleşilere konuşmacı ve dinleyici olarak katkı koyan emeği geçen herkese teşekkür eder, ezber dışı söyleşi fasiküllerini halkımızın, kamuoyunun hizmetine sunarız.

**TMMOB Makina Mühendisleri Odası
İzmir Şubesi Yönetim Kurulu**

LEVENT KÖKER

Demokrasi Yolunda Anayasa Arayışının Boyutları

Herkese merhaba.

Bugün burada hazırladığımız Anayasa taslağı hakkında kendi görüşlerimi açıklayacağım. Tabii ki bir komisyon, bir heyet halinde hazırladığımız bir anayasa taslağı var. Bu taslak çok uzak olmayan bir süre önce, Ergun Özbudun tarafından açıklandı ve bu açıklanan taslak galiba NTV-MSNBC'nin internet sitesinde var. Herkes bu taslağı okuyabilir ve bunun üzerine görüş beyan edebilir. Daha önce bu hazırlıklar yapılırken medyaya bazı maddelerle ilgili taslağın nasıl bir öneri getirdiği konusunda bazı bilgiler sızdırılmıştı, o çok sağlıklı bir tartışma oluşmasına imkân veren bir usul değildi. Şimdi artık taslağı bir bütün olarak konuşabiliriz. O açıklamada, aslında bu taslağın Adalet ve Kalkınma Partisi'nin talebi üzerine hazırlandığı söyleniyor biliyorsunuz. Dolayısıyla bu taslak Adalet ve Kalkınma Partisi talebi üzerine Prof. Dr. Ergun Özbudun hocamızın başkanlığında, içinde bendenizin de bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi'ne takdim edilmiş olan bir metindir. Bu metin üzerinde en son, aralarında benim olmadığım bir Sapanca toplantısında son şekli verilmiş olarak şu anda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yetkili organları tarafından üzerinde görüşülüp karara bağlanmayı bekleyen bir metindir. Bunları şunun için söylüyorum; genel kamuoyunda şöyle bir intiba var. *"Bu 6 kişi bir araya geldiler bir taslak hazırladılar ve sanki bu Türkiye'nin gelecekteki anayasası olacak buna kesin gözüyle bakabiliriz"* gibi, yani biz tek başımıza 6 kişi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasını böyle yüz küsur maddesini yeniden yazmış insanlar olarak görülüyoruz, ben kendimizde öyle bir güç olduğumu zannetmiyorum. Yani, bizim hazırladığımız taslak esas itibariyle, bundan önce Türkiye Cumhuriyeti'ne yeni bir anayasa ihtiyacını seslendiren örgütlü toplum kesimlerinin mesela Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin ya da Türkiye Barolar Birliği'nin 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Anayasa önerisi diye kamuoyuna sunmuş oldukları önerilerden, içerik olarak değil ama *-içerik olarak farklıdır-* ama mahiyet olarak nitelik itibariyle farklı değildir. Sadece,

bizim bu taslağı, diğerlerinden farklı olarak, bir toplumsal kesimin örgütüne değil de, siyasi iktidarı elinde bulunduran bir siyasi partiye vermiş olmamız bakımından biraz daha fazla belki bir önemi olabilir, o bakımdan tartışmaya değer. Ama biz anayasayı 6 kişi değiştiriyor değiliz.

Tabii hazırladığımız bir metin var. Dolayısıyla bu metni ve bu metnin niçin bu şekilde hazırlandığını, hangi boyutlar üzerinde ne şekilde düşünüldüğünü, benim kendi bakış açımdan bunu izah etmem lazım ve zaten bugün bunun için buradayım ve tabii ki sizin hem eleştirilerinizi hem sorularınızı cevaplamaya ve karşılamaya da hazır olarak burada bulunuyorum. Bu tabii ki çok önemli de bir fırsat, bunun için de beni çağıran herkese çok teşekkür ederim.

Şimdi, kişisel olarak bir görüşümü söyleyerek başlayayım. Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı var mı? Biraz Jürgen Habermas'ın lafı gibi oldu ama o da "*Avrupa'nın neden yeni bir anayasaya ihtiyacı var*" diye bir yazı yazmıştı. Bu anayasa meselesi önemli. Yani Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı var mı? Malum, mesela ana muhalefet partisi açısından bakarsanız bugünkü söylem itibarıyla Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı yok, Türkiye'nin mevcut anayasada ıslahat yapmaya ihtiyacı var. Tabii bu ıslahatın boyutlarını düşündüğümüz zaman da bu boyutlar o kadar kapsamlı ve derinlikli olabilir ki, sonuçta ortaya çıkacak olan şey yeni bir anayasa olabilir. Bana sorarsanız Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı var mı sorusuna ben evet derim. Yeni bir anayasaya ihtiyacı var. "Neden?" diye sorarsanız, benim buna kişisel olarak iki tane cevabım var. Bir tanesi, sembolik olarak Türkiye'nin 12 Eylül anayasasından kurtulması lazımdır. Yani, 82 anayasası 12 Eylül'ün ürünü olan bir anayasadır, dolayısıyla 12 Eylül'ün ürünü olan bir anayasadan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerideki demokratik gelişiminde sembolik olarak kurtulmuş olmasının rahatlatıcı bir etkisi olacağını ben en azından kendi adıma söyleyebilirim. Bu içerikten bağımsız olarak söylediğim bir şey. Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı var çünkü 12 Eylül'ü artık tasfiye etmesi gereken bir süreci yaşamaktadır toplumumuz diye düşünmekteyim. Bunun için de yepyeni bir anayasa yapılması lazım.

Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı olduğunun; bu sembolik sebebin ötesinde bir başka sebebi daha var. Bu sebep çok çeşitli kesimler tarafından, defalarca dile getirilen bir sebeptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası biliyorsunuz şöyle bir zihniyetle hazırlanmıştı. 12 Eylül askeri darbesinin lideri olan Kenan Evren'in, 12

Eylül sabahı saat dörtte yapmış olduğu açıklamalarda ve sonraki açıklamalarında ağırlıklı olarak işlediği temalardan bir tanesi şuydu: *“1961 Anayasası fazla özgürlük getirdi bu topluma. Bu toplum o özgürlüklere hazır değildi.”* Bunu merhum başbakan Prof. Nihat Erim’de 12 Mart sırasında söylemişti. *“61 Anayasası Türkiye için lüks”* demişti. *Kenan Evren dokuz sene sonra onu “Bol elbise” diye nitelendirdi. “Biz içinde oynamaya başladık”* dedi, *“Herkes oynayınca birbirine çarptı”* dedi, *“Anarşi çıktı”*, *“Şimdi vücudumuza uygun bir elbise giyeceğiz, diyeceğiz”* dedi. Ama o elbise çok dar bir elbise oldu ve sağından solundan pörtlemeye başladı, deliklere açıldı. Hatta ilk delik açıldığı zaman da ben hatırlıyorum merhum Özal *“Bırakın bir kere delinmesiyle bir şey olmaz”* demişti ama sonra işte delik değişik oldu. En büyük delikler de 1982 Anayasası’nda malumunuz 57. hükümet zamanında yapılan yani DSP - MHP - ANAP koalisyonu zamanında yapılan 2001 değişikliklerinde açıldı. Ondan sonra Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de, geçtiğimiz iktidar döneminde de 2004 yılında yapılan değişikliklerle bu delikler iyice büyüdü. Nedir bu delikler? Gayet otoriter ve aslında demokrasiyi çok kısıtlayan, çok da içine sindiremediğini belli eden bir anayasa vardı. Bunları genişletmek daha özgürlükçü bir düzenlemeye getirmek gerekiyordu. Neden? İşte Türkiye’nin hem toplum yapısı bunu zaten kaldırmıyordu elbise dar geliyordu, hem de Türkiye’nin bir Avrupa Birliği macerası vardı. Dolayısıyla bu reformlar yapılırca anayasanın *-terimin eskiliğini mazur görün, ben sevdiğim için kullanıyorum-* insicamı bozuldu, yani Anayasanın kendi içine bir otoriter uyum vardı o uyum bozuldu. Şimdi bazı yerlerinde o otoriter 12 Eylül kalıntılarını görüyorsunuz, bazı yerlerinde daha demokratik, Avrupa Birliği normlarına uygun bir takım düzenlemeler içeren bir anayasa görüyorsunuz. Bu kendi başına bir çelişki ve hukuk metni olarak da çok başarılı ve tutarlı bir metin olmaktan çıktı bu anayasa. Dolayısıyla bu anlamda da yenilenmesi lazımdı.

Gene muhtevası itibarıyla 1982 Anayasası’nda şöyle bir gariplik var, bir iki tane örnek vereyim isterseniz, neden bu anayasanın yenilenmesi gerektiğine ilişkin. Biliyorsunuz zaman zaman vurgulu bir biçimde tartıştığımız bir meselemiz var. Bunu gene merhum Özal zamanından beri tartışıyoruz. Türkiye’de bir parlamenter sistem var biliyoruz, bu acaba başkanlık sistemi olsun mu? Yani Özal’ın gönlünde bir başkanlık sistemi yatıyordu galiba. Biraz da o niyetle sanırım cumhurbaşkanı olmaya heveslendi ve cumhurbaşkanı olduğu zaman

da pek kenara çekilmeyi içine sindiremedi, kabul edemedi. Şimdi de, mesela Adalet ve Kalkınma Partisi'nin içinde de, geçtiğimiz dönemde mecliste Anayasa Komisyonu başkanlığını yapmış olan meslektaşımız Prof. Burhan Kuzu mesela açık açık “*Ben başkanlık sisteminden yanayım*” diyordu, ama AKP'nin kendi programı parlamenter sistemden yana. Şimdi, Türkiye'nin sistemi ne, diye sorarsanız, Türkiye'nin sistemi parlamenter sistem gibi görünüyor. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin şu anki anayasal düzenlemeleri parlamenter sistemden önemli bir sapma içeriyor. Bu sapma, belki hani teknik bir kamu hukuku bilgisine sahip olmayanlar açısından çok anlamlı görülmeyebilir, yani “*Ne anlatıyor bu adam*” filan diye de düşünüyor olabilirsiniz şu anda. Fakat bu sapmanın şöyle bir manası var, şu anki anayasamızla sorumsuz bir makama çok fazla yetki vermiş durumdayız. Yani hepiniz takdir edersiniz ki, yetki varsa bu yetki kullanıldığı zaman yanlış bir şey yapılmışsa bu yanlıştan o yetkiyi kullananı sorumlu tutmamız lazım. Lakin bugün öyle bir sistemimiz var ki, parlamenter sistemde sorumsuz, sorumsuz olduğu için de yetkisiz olması gereken bir makama, yani cumhurbaşkanlığı makamına Türkiye anayasası çok büyük yetkiler vermiş vaziyette ve bu yetkilerden bazılarını tek başına kullanmasını söylüyor. Fakat hangisinin tek başına kullanılacağını da belli etmiyor, belirtmiyor. Dolayısıyla, sorumsuz, ama tek başına büyük, önemli icra yetkilerini kullanan bir cumhurbaşkanlığına sahibiz. Bir defa bunun da giderilmesi için bir anayasa yenileşmesine ihtiyaç var.

Bunun gibi başka örnekler de verilebilir. Bir örnek daha vereyim. Şu anki anayasamızın devletin temel amaç ve görevlerini düzenleyen bir 5. maddesi var. Bu 5. madde diyor ki, devletin temel amaç ve görevlerini sayarken, “*Demokrasiyi ve cumhuriyeti korumak*” diyor. Yani “*Devletin demokrasiyi ve cumhuriyeti korumak gibi bir görevi var*” diyor. 1. maddesinde de diyor ki “*Türkiye devleti bir cumhuriyettir*” diyor. Şimdi devletimiz bir cumhuriyettir, ne mutlu ki öyledir, ama 5. maddede de diyor ki “*Devletin görevi cumhuriyeti korumaktır*” diyor, şimdi cumhuriyet cumhuriyeti korumakla görevlidir gibi bir garabet karşımıza çıkıyor ki, bu da başlı başına anayasayı yazanların ne niyetle bunu yazdıklarını anlayamadığım bir cümledir. Bunun da düzeltilmesi gerekir. Böyle çok ifade var. Yani devlet eğer cumhuriyetse cumhuriyet cumhuriyeti nasıl korur?

Bu ihtiyacı bir defa bu şekilde tespit ettikten sonra, bunun üzerinde daha fazla sizi meşgul etmeyeyim. Türkiye'nin yeni bir anayasa-

ya ihtiyacı olduğunu bu terimlerle, hem sembolik olarak hem muhtevası itibariyle ortaya koyduktan sonra, bir anayasada hangi alanlar var, ya da, bugünkü söyleşinin başlığında olduğu gibi bir anayasa hangi boyutlarda düşünülebilir, bir anayasa tasarımı hangi boyutlarıyla ele alınmalıdır, izin verirsiniz ona işaret edeyim.

Bunlardan birincisi, biliyorsunuz bütün anayasaların ortak özelliği olarak bu iki boyut öne çıkarılmalıdır diye düşünüyorum, bunlardan birincisi devletin temel organizasyonunu düzenlememiz lazım. Yani anayasalar devletin temel kurumlarını, bu kurumların yetkilerini sorumluluklarını ve karşılıklı ilişkilerini düzenler. Dolayısıyla, lafı uzatmayayım, yasama yürütme ve yargı organlarının durumlarını, karşılıklı konumlarını ve hukuki statülerini belirleyen boyutta bu anayasayı düşünmemiz lazım.

İkinci boyut ise, devletin özellikle, yurttaşların hatta daha genel olarak insanların temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen bir hukuki metin olma boyutu vardır anayasaların. Özellikle de 1982 Anayasası'nı yapanların zihniyetlerinden farklı olarak, biz şunu biliyoruz ki anayasaların birinci işlevi öncelikle devlete karşı vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini korumaya çalışan mekanizmalar oluşturmalarıdır. Yani, hak ve özgürlükler bütün anayasalarda sayıldıktan sonra, yapılan düzenlemeler bu hak ve özgürlükleri devlete karşı koruma altına alacak olan mekanizmalar getirirler. Çünkü hak ve özgürlükleri kişiler ihlal ettikleri zaman zaten kamu otoritesi devreye girip bunun önüne geçmekle mükelleftir, ama anayasaların var olmalarının birinci gerekçesi, hak ve özgürlüklere karşı devlet makamlarının, yani kamu yetkisi kamu gücü kullanan otoritelerin bu hak ve özgürlükleri ihlal etmeleri halinde ne yapılacağıdır. Bir defa bu ihlal etme imkânları asgariye indirilmelidir, ya da sıfırlanmalıdır. Devlet hak ve özgürlükleri ihlal edemeyecek bir biçimde düzenlenmelidir. Ayrıca eğer ederse de bunun müeyyidesi yani yeni Türkçesiyle yaptırımları filan da bu anayasalarda teminat altına alınmalıdır. Dolayısıyla böyle bir ikili boyut üzerinden biz anayasaları düşünmeliyiz. Bu anayasa kavramının bize zaten emrettiği bir şeydir. Yasama yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkiler ve temel hak ve özgürlükler rejimiyle ilgili düzenlemeler.

Bütün bunlara ikisini de kuşatan, bu iki boyutu da kapsayan bir üçüncü boyut olarak aslında anayasaların nasıl bir felsefeyle, nasıl bir devlet felsefesiyle yapıldığını ve bu devlet felsefesinin içinde temel ilkelerin ne olduğunu belli eden bir takım ilkeler üzerinde durmak

gerektiğini de ekleyebilirsiniz. Bu genellikle modern anayasaların başlangıç bölümlerinde ortaya konur. Şimdi Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut, yürürlükteki anayasasının bir başlangıç bölümü var. Bu başlangıç bölümü biliyorsunuz 12 Eylül darbesinden sonra yapıldığı için bu anayasa, 12 Eylül darbesinin meşrulaştırılmasıyla ilgili bir dizi sözün yanı sıra, işte Türk devletinin kutsallığından başlayın da birçok böyle hamasi söz dizisi içermektedir. Ve bunlardan bir bölümü 1995 yılında yapılan bir değişiklikle başlangıç metninden çıkarılmıştır. Özellikle de 12 Eylül askeri darbesini meşrulaştırmaya yönelik bir takım ifadeler 1995 metninden çıkarılmıştır. Fakat metin gene de, bize emsal olabilecek çağdaş anayasaların hemen hemen tümünde göremeyeceğimiz kadar uzun ve Türk devletinin kutsallığını ve yüceliğini diğer devletlere karşı böyle sanki bir üstünlük şeklinde vurgulamaya yönelik bir metin niteliğindedir. Dolayısıyla bunu çağdaş anayasalarda gördüğümüz kısa ve daha öz ve aslında demokrasiyi, demokratik bilinci ve dünya ülkeleri arasında barış iradesini vurgulamaya yönelik bir özlü metne dönüştürmek istedik. Dolayısıyla başlangıç metnini kısalttık. Ve bu başlangıç metninde Türk devletinin bu temel anayasasının iki önemli dayanağını belirttik. Bunlardan bir tanesi Atatürk'ün çağdaşlaşma idealidir, diğeri ebedi barış düşüncesine bağlılıktır. Bu ebedi barış düşüncesine bağlılığı da, *-meslektaşlarımı da görüyorum aranızda, onlardan da cesaret alarak söyleyeyim-* bu ebedi barış ideali meselesini isterseniz Atatürk'ün çağdaşlaşma idealiyle birlikte *“Yurtta sulh cihanda sulh”* prensibine bağlayabilirsiniz. İsterseniz Avrupa bütünleşmesine felsefi bir dayanak olarak alındığını çok net olarak bildiğimiz ve Immanuel Kant'a ait olan bir ebedi barış düşüncesinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası tarafından da kabullenilmesinin önerilmesi şeklinde de anlayabilirsiniz. Bunların hangisini anlarsanız anlayın, bunun herhalde demokratik ve çağdaş bir devlet bilincinin kurucu öğeleri olması gerektiği konusundaki fikrimi anlayabilirsiniz. Ama bunu tabi eleştirme imkanımız her metinde olduğu gibi var.

1982 Anayasası'nın bu temel ilkeleriyle ilgili problem sadece başlangıç bölümünde değildir. O başlangıç bölümünü değiştirmeyi önermemiz bu yüzdendir. Ama temel ilkelerle ilgili bazı küçük sorunlar vardır. Bu sorunlar kamuoyunda spekülasyonlara maruz bırakıldığı üzere, anayasanın değiştirilmesi mümkün olmayan ve değiştirilmesinin teklif dahi edilemediği 1. ve 3. maddeleriyle, 2. maddede sayılan cumhuriyetin temel nitelikleriyle ilgilidir. Burada bir ayrım yaptığımı

özellikle vurgulamak isterim, dikkatinizi oraya çekmek isterim: şu anki mevcut anayasamızın 4. maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın değiştirilemez maddeleri vardır, bu değiştirilemez maddeler 1. madde ile 3. maddedir. 1. madde, “*Türkiye devleti bir cumhuriyettir*” diyen maddesi, bunu değiştirmek mümkün değildir, değiştirilmesini teklif dahi etmek mümkün değildir. 3. madde de, Türkiye Cumhuriyeti'nin bayrağını, resmi dilini, başkentini düzenleyen maddedir bunu da değiştirmek mümkün değildir. Fakat gene anayasamızın 4. maddesine göre, 2. maddede sayılan, cumhuriyetin niteliklerini değiştirmek de mümkün değildir. Yani anayasamız, “*2. madde değiştirilemez*” demiyor, “*2. maddede sayılan cumhuriyetin nitelikleri değiştirilemez*” diyor. 2. maddede, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasının 2. maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri ifade edilmektedir. Nedir bu nitelikler? İnsan haklarına saygılı, laik, demokratik, sosyal hukuk devleti olmak niteliği. Bu zaten bizim 1961 anayasamızda da üç aşağı beş yukarı hemen hemen aynen ifade edilmiş olan niteliklerdendir. Yalnız burada bir farklılık vardır; 1982 anayasası 1961 anayasasından farklı olarak “*insan haklarına dayanan bir devlet*” değil de “*insan haklarına saygılı bir devlet*” olma niteliğinden bahsetmektedir. Benim kişisel görüşüm, bu maddedeki “*insan haklarına saygılı*” ifadesini “*insan haklarına dayanan*” şeklinde değiştirmek yönündeydi. Fakat hüküm “*değiştirilemez*” diye anlaşıldığı için ve kamuoyu bunda çok spekülasyon yaptığı için, hani, “*laiklik elden gidiyor*”; çünkü 2. maddeyi değiştirmeye kalktığınız anda hemen herkes size şey diye soruyor “*yani laikliği mi değiştiriyorsunuz?*”. Halbuki böyle bir şey düşünen yok, benim böyle bir düşünce zaten aklımdan dahi geçmez. Bizim heyette de kimsenin böyle bir şeyin aklından geçtiğini bilmiyorum. Yani en azından bana açıkça söylemediler. Gizli niyetleri varsa ben de bilemem. Ama böyle bir şey yok. Yani “*insan haklarına saygılı*” ifadesi, devletimizin insan haklarıyla olan ilişkisini zayıflatan bir ibaredir. Ve bu zayıflatmayı özel olarak 12 Eylül'ün mimarları seçmiştir. Bunu bilerek yaptılar. “*İnsan haklarına dayanan devlet*” ifadesinin “*insan haklarına saygılı devlet*” yaptılar. Bence ikisinin arasında pratikte çok fazla fark var mıdır? Belki yoktur, ama Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdindeki siciline baktığınız zaman “*saygılı*”yı “*dayanan*” yapmak ve bu meseleyi güçlendirmekte de fayda olduğunu düşünürüm. Ama bunun laiklikle demokratiklikle falan ilgisi yok, tam tersi insan haklarına dayandığınız zaman laiklik ve demokratiklik niteliği-

niz de hukuk devletine dayanma niteliğiniz de daha güçlenir. Bunu daha fazla uzatmayayım.

Ama burada, bu 2. maddede sıralananlar, sadece insan haklarına saygılı devlet, laik devlet, demokratik devlet işte sosyal devlet, hukuk devleti nitelikleri değildir. “*Nitelik*” niteliğinde olmayan bir takım ifadeler eklenmiştir bu 2. maddeye. Gene 12 Eylül rejiminin getirdiği yeniliklerdir bunlar. Bu eklemeler şunlardır: bütün o niteliklerin başına geliyor, “*Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde...*” diyor. Şimdi “*toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde*” bir devlet olmak, bu bir nitelik değildir. Yani cumhuriyetimizin bir niteliği olamaz. Neden olamaz, çünkü bunun hiçbir hukuki veya siyasi manası yoktur. Siyasi manası belki tartışılabilir ama hukuki manası hiç yoktur. Mesela laik devletin hukuki manası nedir diye sorarsanız ben size bir sürü şey söyleyebilirim. Yani, laik devletin temel hukuki anlamı konusunda, mesela, bugün çok tartışılan Malezya örneğinden farklı olarak laik bir devlette insanların dini inançlarına göre farklı hukuk yapılamaz. Dolayısıyla inanca göre farklı hukuk yapabiliyorsanız, yani yasa önünde eşitlik prensibini bir kenara bırakıp insanların inançlarına veya bir din referansını öne çıkararak hukuk yapmaya kalktığınız zaman devlet laik olmaz. Dolayısıyla laikliğin ne olduğu hukuk sistemi bakımından bellidir. Dolayısıyla kanun yapacak olan kişi, kanunları uygulayacak olan devlet yetkilisi filan, laiklikten ne anlaşılması gerektiğini bilir, bilmiyorsa mahkemeler ona öğretirler. Yani, mahkemeler bu konuda yeterince bilgilidirler çünkü hukuk sistemi bakımından laikliğin ne demek olduğu dünya hukukunda bilinmektedir, bilinmemekte olan bir husus değildir. Ama “*toplumun huzuruna dayanan devlet*” ne demektir, bunu kimse bilemez. Yani, toplumun huzuru nasıl olur?

Mesela Kenan Evren’e göre fazla özgürlük olunca toplumun huzuru bozulur. O zaman özgürlükleri kısıtlamak gerekir. Şimdi, o zaman demokratik devlet prensibiyle toplumun huzuru çakıştığı zaman siz demokratik devlet prensibini korumaya mı öncelik vereceksiniz, yoksa toplumun huzuruna mı öncelik vereceksiniz? Veya milli dayanışma nedir? Milli dayanışma, mesela asgari ücretin şimdiki seviyesinden üç kat daha yukarı çekilmesi milli dayanışmadır, zenginler biraz daha versin asgari ücreti üç katına çıkaralım bu da milli dayanışmadır. O zaman milli dayanışma adı altında biz mesela özel mülkiyete daha fazla müdahale eden bir devleti de savunabiliriz. Veya milli dayanışma korporatif temsil, mesleki temsil sistemini ge-

rektirir, mesleklere göre temsilci seçsinler ve yasama organı meslek grupları tarafından oluşturulsun diyip, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni biz millet meclisi olmaktan çıkarıp mesleki temsil gruplarının tesanütçü dayanışmacı solidarist temsil meselesine dönüştürebiliriz. Pekala, mesela Mussolini vari bir faşist korporatizm de milli dayanışmacı bir sistem olabilir. Aynı şekilde sosyal devlet de bir dayanışma olarak öne sürülebilir. Keza, Turgut Özal gibi düşünebilirsiniz, *-ne kadar çok anacağımız varmış merhumu, değil mi?*- onun gibi düşünebilirsiniz çünkü o bazı şeyleri ilk kez söyledi, *“En güzel sosyal adalet ve dayanışma piyasada olur”* dedi. Yani şimdiki zihniyeti çağırıştırırcasına, böyle bir ultra liberal bir şey varsa veya serbest piyasa fetişizmi diye bir şey varsa ki bu 1980'lerin ortalarında yaygınlaşmıştır dünyada zannederim. Dolayısıyla hani bu bir nitelik olamaz. Çünkü bu aslında bir politik tercihtir. Bunlar nitelik olamaz dolayısıyla biz düşünmüştük ki bu cümlecik de, yani *“Toplumun huzuru milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde”* lafı da çıkabilir. Ben en azından öyle düşünüyordum.

Bir başka ifade daha var, *“Atatürk milliyetçiliğine bağlı devlet”* cümlesi var. Bu *“Atatürk milliyetçiliğine bağlı devlet”*in bir nitelik olduğunu iddia edenler var ben nitelik olmadığını iddia etmek istiyorum. Çünkü milliyetçiliğin nasıl bir devlet niteliği olduğu belli değildir. Milliyetçilik nedir? Bunun üzerine çok uzun konuşabiliriz ve bu konuşma çok başka bir konuya dönüşebilir. Yani Atatürk milliyetçiliğinin çok değişik biçimlerde yorumlanması ve anlaşılması mümkün olduğu için bunun devletin bir temel niteliği olduğunu zannetmiyorum.

Devletin temel nitelikleri, aynen 1961 Anayasası'nın 2. maddesinde sayıldığı gibi, *“insan haklarına dayanan, laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir”* şeklinde tanımlanılmakla yetinilmelidir. Benim bu kişisel önerim. Nitekim bu önerimin başka meslektaşlarım tarafından da paylaşıldığını biliyorum. Fakat bizim taslakta, tabii bu taslak benim taslağım değil bir komisyonun taslağı olduğu için, bizim komisyonun üzerinde ittifak ettiği konu şu olmuştur sonuçta; *“Madem bu 4. madde diyor ki bunlar hiç değiştirilemez, değiştirmeyelim kalsın”*. Dolayısıyla, 1982 Anayasası'nın ilk 3 maddesi şu anda bizim taslak metnimizde aynen muhafaza edilmektedir. Ama bu muhafaza edilmenin siyasi irade tarafından da benimsenip benimsenmeyeceğini ileride bu mesele meclis önüne ve kamuoyu önünde tartışıldığında, özellikle de siyasi irade bunu Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemi-

ne getirdiğinde o zaman görülecektir. Çünkü şu anda bir taslak, hatta taslak taslağı, ön taslak gibi bir metin üzerinden konuşuyoruz.

İlkelerle ilgili konuşmaya başlamışken biraz daha devam ediyim. Egemenlikle ilgili bir maddemiz var. Biliyorsunuz dünyadaki bütün devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti de egemen bir devlettir. Fakat dünyamızda biliyorsunuz son dönemlerdeki gelişmeler özellikle, egemenliğin zannedildiği kadar kayıtsız şartsız mutlak bir nitelik olmadığını bize söylüyor. İçinizde eğer siyaset bilimi okumuş olanlar varsa ve bunlar arasında özellikle benim de hocam olmuş olan merhum Prof. Dr. Münici Kapani'nin Politika Bilimine Giriş isimli kitabını okumuş olanlar varsa, bu 1975 tarihli, yani zamanımızdan 32 sene önce ilk defa basılmış olan bu kitabın içinde bir alt başlık olduğunu hatırlarlar. "Klasik egemenlik kavramı günümüzde geçerli midir? Elcevap: değildir" demektedir Prof. Kapani, ki doğrudur. Ama bu 1975'te böyleydi. Tahmin ederim ki 1950'den beri böyledir, Birleşmiş Milletler sisteminden beri böyledir. Mesela hiçbir devlet köleliğe izin veremez. Yani, uluslararası hukukçuların söyledikleri böyle "ius cogens" diye Latince bilinen, devletlerin kendi egemen iradelerine rağmen kabul edemeyecekleri bir takım yapamayacakları işler vardır. Devletlerin egemenlikleri uluslararası hukukun kaydı altındadır. Yani biz Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin duvarına her ne kadar "*Egemenlik, hakimiyet, bilâ kayd ü şart milletindir*" diye yazmışsak da, egemenlik kendisi kayıtlı olduğu için bu sözün manası aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir devlet olması gerektiğini norm olarak ifade etmenin ötesinde fazlaca bir mana aslında taşımamaktadır, gerçekçi olmamız lazım. Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmezden önce, Temmuz 1923'te imzalanmış olan Lozan Antlaşması'nın 37. maddesi, Türkiye hükümetinin, Ankara hükümetinin, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan edecek olan hükümet odur, meclis hükümetinin yani, bu antlaşmanın 38 ile 44. maddeleri arasındaki hükümlere aykırı hiçbir yasa tüzük yönetmelik ve benzeri düzenleme yapamayacağını hükme bağlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti daha ilan edildiği tarihte, bazı yasal düzenlemeleri yapamayacağını, Lozan Antlaşması'nı bağlı kalacağını taahhüt etmiş durumdadır. Dolayısıyla Lozan Antlaşması da zaten Türkiye Cumhuriyeti'nin belli alanlarda, mesela azınlıklarla ilgili alanlarda düzenleme yapma yetkisini kısıtlamaktadır. Keza, egemenlik bölünmez değildir, egemenlik bölünmüştür, kuvvetler ayrılığı dediğimiz bir sistem vardır, yasama gücü parlamentoda, yürütme gücü onun içinden çıkan bakanlar kurulunda, buna

karşılık yargı, bağımsız olarak bir başka organdır. Bunu tabii egemenliğin bölünmesi şeklinde değil de daha başka şekilde izah etmek de mümkündür. Yani egemenliğin kayıtsız şartsız olması keyfiyeti aslında çok uzun bir zamandır, çok da zannettiğimiz kadar kayıtsız şartsız ve mutlak olmadığını bize gösterdiği için biraz yumuşak anlaşılması gereken bir kavram idi.

Şimdi bunu daha başka türlü yorumlamak zorunda olduğumuz bir dönemi idrak etmiş bulunuyoruz. Çünkü Türkiye'nin, hemen hemen 50 senedir, hiç değişmeyen bir iradesi var. Gelip geçen bunca hükümetlere, arada yapılan bir sürü askeri darbeye ve rejim değişikliklerine müdahalelere rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir hükümetinin inkar etmediği, reddetmediği, vazgeçmediği, hatta tam tersine gereğini yerine getirmeye çalıştığı bir hedefi var: Avrupa Birliği üyeliği. 1959'da bu Avrupa Birliği üyeliği değil AET üyeliği idi, sonra Avrupa Topluluğu üyeliği oldu şimdi de Avrupa Birliği üyeliği olarak devam ediyor. Şimdi Avrupa Birliği üyeliği sizin zaten ulusal egemenliğinizin bir bölümünden, Avrupa Birliği hukuku temel prensipleri ve primer yani öncelikli hukuk metinleri kuralları doğrultusunda vazgeçmeniz demektir. Bu anlamda Avrupa Birliği'ne bazı yetkilerini devletin devretmesi gibi bir gelecek perspektifi öngörülmektedir. Bu perspektif terk edilmeden "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" cümlesini ifade etmenin bir manası yoktur, o yüzden bizim taslağımızda bu konuyla ilgili bir öneri vardır. Milletlerarası yani uluslararası ve milletler üstü yani supranasyonal örgütlere üyelikten kaynaklanan egemenlik kısıtlamaları saklıdır, gibi bir hüküm konmasını öneriyoruz anayasamıza. Bu milletler üstünden kasıt da, şu anda tek milletler üstü yani bizim üye olabileceğimiz supranasyonal örgüt modeli olarak Avrupa Birliği duruyor önümüzde, ama bunun dışında başka supranasyonal oluşumlara Türkiye'nin üyeliği söz konusu olabilir de, bu madde gene de anayasamızda bir imkan olarak işleyecektir. Bu temel ilkelerle ilgili aslında benim esas itibarıyla söyleyebileceğim böyle bir perspektifin olduğunu ortaya koymaktır. Ama tabii taslağın ilk 3 maddenin değiştirilemez olduğunu kabul ettiğini de tekrar vurguluyorum.

Anayasa taslağı devletin temel organları ile ilgili neler öneriyor Şimdi, isterseniz temel hak ve özgürlüklere geçmeden önce devletin temel organlarıyla ilgili ne öneriliyor ona geleyim, Bu devletin temel organizasyon boyutuyla ilgili biz nasıl bir çalışma yaptık. Bir defa yasama organıyla ilgili ne yaptık onu söyleyeyim, yasama organıyla

ilgili önerdiğimiz bir şey, 1995 yılında denenip Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olan bir girişim vardı biliyorsunuz. Tansu Çiller'in başbakanlığı zamanında, Türkiye milletvekilliği meselesi. Bunu anayasaya yerleştirmek niyetindeyiz, yani öyle bir önerimiz var. Bu önerinin iki gerekçesi var, birincisi biraz benim rezerv koyabileceğim bir gerekçe, kişisel olarak, ama bunu aşabiliriz, yani bu rezervim çok böyle katı ve bükülmez bir rezerv değil. Burada deniyor ki bu 100 Türkiye milletvekilliği, siyasi partilere nitelikli kadroları veya yetişmiş insan gücünü parlamentoya sokma ve onların yasama faaliyetine katılma imkanının önünü açma kapasitesini verir deniyor. Hep böyle çeşitli çevrelerde bir şikayet vardır biliyorsunuz, işte, "*Politikacılar ne biçim adamlar*". Yani, "*Türk halkı kime güveniyor*" diye sorduğunuz zaman işte politikacıya güven aşağılarda dolaşüyor çünkü aslında toplumun yetişmiş, işini iyi yapan, nitelikli insanları politikadan uzak duruyor. Bunun en son örneklerinden bir tanesi çok değerli hocamız büyüğümüz, Türk sosyal bilimlerinin duayeni diyebileceğimiz Prof. Şerif Mardin'in Ayşe Arman'a yaptığı itiraf. "*Herkes demokrasiye sahip çıksın, duyarlılıklarını insanlar kaybetmesin*" dedikten sonra "*Geriye dönüp baktığımda bir pişmanlık duyuyorum keşke siyasete girseymişim*" diyor. Halbuki siyasete girdiği bir dönem var, onu da ben parantez içinde size söyleyeyim, 1954 galiba bir Hürriyet Partisi tecrübesi var, bir de Cumhuriyet Halk Partisi'yle ufak bir ilişkisi var ama bu tabii milletvekili adayı falan oldu parlamentoya girmek istedi filan anlamında bir politikacılık işi değil. İşte bu tip insanların biraz siyasete girme imkanlarını çoğaltan bir öneri olarak Türkiye milletvekilliği.

Bir de malumunuz seçimlerde, bir yüzde 10 barajımız var. Bu baraj çok antidemokratik biliyorsunuz. Bu barajı indirmek de mümkün olmuyor, aslında bu bir anayasa meselesi değil yasa meselesi, fakat siyasi partiler nedense bu barajı indirmeye bir türlü yanaşmıyorlar, beceremiyorlar ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne açılan dava da başarısızlıkla sonuçlandı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu yüzde 10 barajını sözleşmedeki bir hükmü ihlal etmediği için sözleşmeye uygun buldu. Dolayısıyla, bu yüzde 10 barajı ileride mesela bu şekilde aşılabilir ve dolayısıyla yine antidemokratik ve temsil kabiliyetini yitirmiş bir parlamento ile biz karşı karşıya kalabiliriz. Bu 100 Türkiye milletvekilliği nisbi temsil esasına göre seçileceği için ve bu da bir anayasa hükmü olacağı için, Türkiye genelinde seçim çevrelerine göre belirlenecek olan 450 milletvekilinin seçimin-

de uygulanacak seçim sistemi ne olursa olsun, bu 100 milletvekilliği aslında nisbi temsilin gerçekleşmesini sağlamaya dönük, barajın anti-demokratikliğine karşı her zaman anayasal bir sübob işlevini görebilir diye önerilmektedir. Bu iki gerekçeyi birlikte düşünebilirsiniz.

Yasama organıyla ilgili getirdiğimiz bir diğer öneri, bana sorsanız önemli. Çünkü dokunulmazlık meselesi ile ilgili bir öneri bu. Milletvekillerinin ekonomik suçlar da tabir edilen bir takım fiillerinden ötürü yargılanmaları milletvekili seçilmeleriyle veya milletvekili sıfatları yüzünden durmayacak. Yani işte zimmet, irtikâp, ihtilas, rüşvet, dolandırıcılık, ihaleye fesat karıştırma, evrakta sahtekârlık, işte suç işlemek için örgüt kurma vesaire gibi suçlarda, bunlar sayılmıştır önerimizde, bu suçlardan ve sadece bu suçlardan ötürü bir milletvekilinin eğer başlamış olan bir yargılaması varsa veya milletvekilliği sırasında böyle bir yargılaması sözkonusu olacaksa, o zaman milletvekili sıfatı bu yargılamanın devamına engel olmayacak. Fakat bu milletvekilini yargılama sürecinde tutuklamak imkanı da olmayacak. Yani tutuklanamayacak tutuksuz yargılanacak, böylece milletvekilinin yasama çalışmasına katılmasının engellenmeyeceği bir güvence verilecek ama yargılama devam edecek ve mahkumiyet halinde de bu dokunulmazlıktan yararlanamayacak.

Bir başka, yasama organıyla ilgili yenilik, bir temel hak ve özgürlüğü, ya da sosyal hakkı ilgilendirdiği için söyleyeyim, sendika hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı ve grev hakkıyla ilgili olarak kanun hükmünde kararname ile düzenleme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi yürütme organına bu konularda yetki veremeyecek. Yani, biliyorsunuz temel hak ve özgürlükler kanun hükmünde kararnameyle düzenlenemez, ancak kanunla düzenlenebilir, ama bu saydığım haklar, yani sendika hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı ve grev hakkı, temel hak ve özgürlüklerden değil de sosyal haklardan sayıldığı için şimdiki anayasamıza göre kanun hükmünde kararnameyle düzenlenebiliyor. Biz bunu kaldırmayı öneriyoruz. Yani kanun hükmünde kararname gibi bir hükümet tasarrufuyla, esas itibarıyla bir hükümet tasarrufuyla, böyle bir hak ve özgürlüğün kısıtlanamayacağını özel olarak vurgulu bir biçimde hükme bağlama niyetindeyiz.

Yürütme organına geçerse, yürütme organında, malumunuz cumhurbaşkanının konumuyla ilgili bir düzenleme yapmak aciliyet teşkil ediyor. Cumhurbaşkanının bir karşı imza dediğimiz bir kural vardır hukuk dilinde, cumhurbaşkanı biliyorsunuz parlamenter sistemde sorumsuzdur başta söylediğim gibi, o yüzden de yetkisiz

olması lazım. Bu yetkisizlik şu manaya gelir, cumhurbaşkanı, anayasa da sayılan sınırlı 1-2 işlem dışında hiçbir işlemi tek başına yapamaz. Mutlaka cumhurbaşkanının imzalayacağı kararnamelerin arkasında altında ya başbakanın ya da ilgili bakanın veya her ikisinin birden imzasının olması lazım çünkü siyasi sorumluluk başbakanda ve ilgili bakandadır. Cumhurbaşkanının mutlaka imzalaması gereken 3 tane kararnama olması gerektiğini öngörüyoruz, bunlar devletin temel makamlarını oluşturduğu için. Bunlardan bir tanesi bizim tarihsel olarak özelliğı olan bir kurumumuzun önemli bir makamı olarak genelkurmay başkanının atanmasında cumhurbaşkanının mutlaka imzası şarttır. Cumhurbaşkanının *-sadece başbakan ve ilgili bakan yani milli savunma bakanının değil, cumhurbaşkanının da-* imzalayacağı bir kararnama ile atamak gerekmektedir. Valiler yurt içinde biliyorsunuz devletin yerel yönetimdeki temsilcileridir. Büyükelçiler de devletin yurtdışındaki temsilcileridir. O yüzden devletin temsil makamı olan cumhurbaşkanının bunların atanmasıyla ilgili kararnamelerde de imzası olması gerekmektedir. Bu nedenden ötürü, cumhurbaşkanının, ilgili bakanın ve başbakanın yanı sıra imzalaması gereken diğer iki kararnama de budur. Bunların dışındaki hiçbir atama kararnamesinde cumhurbaşkanının imzasına gerek yoktur, diye düşünüyoruz biz. Doğayısıyla, genelkurmay başkanını, valileri ve büyükelçileri atarken hükümetle birlikte cumhurbaşkanının da imzasının olduğu kararnameler olacaktır. Ama onun dışında, cumhurbaşkanının mesela genel müdür atanacak veya daire başkanı atanacak onu da imzalatıyoruz şimdi bunlara gerek olmadığını düşünüyoruz. Eskiden de yoktu.

Buna karşılık bir de cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler var bunların ne olduğu sayılmaktadır. Bu tek başına yapacağı işlemlerin neler olduğu da 5-6 kalemdir.

Kamu yönetiminin teşkilatlanmasıyla ilgili çok büyük yeniliklerimiz yok, ama bir önemli yenilik önerimiz şu; seçimle işbaşına gelen yerel yönetim mensuplarının, yerel yönetim organlarının; mesela belediye başkanlarının veya belediye meclis üyelerinin, belediye meclisinin ya da toptan, bir yargı kararı olmaksızın görevlerinden uzaklaştırılamayacağını hükme bağlamayı öneriyoruz. Şimdiki durumda biliyorsunuz bu işleri bakanının belli koşullarda yapabileceğı bir işlem. Bunu bir bağımsız ve tarafsız yargı güvencesine kavuşturmak lazım, bu da bizi önemli bir mesele olarak yargı meselesine götürüyor, yargı ile ilgili düzenlemelerde önemli önerilerimiz var, bu önerilerimizden bir tanesi *“mahkemelerin bağımsızlığı”* ifadesinin

yanına tarafsızlığını da eklemek. Mahkemeler bağımsız olmaları gerektiği kadar aynı zamanda tarafsız da olmalıdırlar ama bugünkü anayasamızda bu tarafsızlık özelliği nedense vurgulanmamaktadır. Yargının kendiliğinden tarafsız olduğu belki düşünülebilir ama her zaman öyle olmayabilir. Yargının tarafsızlığını anayasada yazdığınız zaman yargı tarafsız olur mu? Olmaz tabi ki, çünkü bir yargıcın hüküm verirken tarafsız olması tamamen onun zihniyetine, yetişmesine, meslek etiğine filan bağlı olan bir şeydir, yasa hükümleriyle olacak bir şey değildir. Ama insanlara biliyorsunuz yemin ettiriyorlar. Niye yemin ettiriyorlar, yeminini tutsun diye yemin ettiriyorlar. Yani yeminin bir psikolojik baskısı vardır insan üzerinde, işte bu da böyle bir psikolojik baskıdır yani mahkemeler bağımsız ve tarafsız olmalıdırlar dediğimiz zaman yargıç belki düşünecektir yani ben bu hükmü verirken hakikaten bağımsız ve tarafsız davranıyor muyum diye. Hakimler ve savcılar yüksek kurulunun kompozisyonuyla ilgili önerilerimiz var, burada benim kişisel olarak tercih ettiğim ama komisyonun bana katılmadığı, dolayısıyla kabul ettiremediğim bir şey, adalet bakanını bu hakimler ve savcılar yüksek kurulundan çıkaramadık, yani o orada kaldı, bana sorarsanız yargı bağımsızlığının önemli bir sembolik ifadesi olarak adalet bakanının orada olmaması belki daha doğru olabilirdi ama duruyor, bizim önerimizde de duruyor yani. Ama şimdiki gibi değil, hem adalet bakanı hem müsteşar var şimdi, en azından böyle değil.

Anayasa taslağında Anayasa Mahkemesi ve Danıştay ile ilgili değişiklik önerileri

Asıl önemli değişiklik önerimiz, anayasa mahkemesi ve danıştayla ilgili. Anayasa mahkemesinin üye kompozisyonunu değiştirmeyi öneriyoruz daha doğrusu, şu an galiba 11 üye ile oluşuyor anayasa mahkemesi, bizim önerimiz 17'ye çıkarıyor bu sayıyı. Ve Federal Almanya örneğinden, ki biliyorsunuz Federal Almanya bizim anayasa geleneğimizde 1961 anayasasından beri çok etkili bir örnektir; bu 17 üyeden 8'ini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçtiriyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçeceği bu 8 üyeden en az 3'ü anayasa hukuku, kamu hukuku ve siyaset bilimi alanındaki profesörlerden oluşacaktır, dolayısıyla anayasa mahkemesinin kompozisyonunda en az 3 tane üniversite mensubu akademisyen olması öngörülüyor. Bunu kendimiz için yaptığımızı söylemem. Yani öyle bir niyetle yapılmamıştır.

Bu da akla gelebilir çünkü... Bu başka ülkelerde de vardır, yani doktrinle pratik arasındaki bağlantıyı kurmak için. Geri kalan 9 üyenin dördünü Yargıtay, dördünü Danıştay ve birini de Sayıştay seçmektedir ve böylece anayasa mahkemesinin kompozisyonunda 9 üye yargı organlarının kendi mensupları arasından 8 üye ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından belirlenmektedir, bu 8 üyenin de en az üçünün hukuk profesörü olması gerektiğini söyledim.

Anayasa mahkemesine iptal davası açma yetkisi şu anda cumhurbaşkanının, ana muhalefet partisi meclis grubunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının beşte biridir. Biz bunu onda biri olarak değiştirmeyi öneriyoruz kolaylaştırmak için. Buraya biz ana muhalefet partisi grubunu koymamıştık. Hemen gürültü koptu, “*Ana muhalefet partisine anayasa mahkemesinde iptal davası açma imkanı kaldırılıyor*” diye. Ve tabii çok gündelik olarak düşündüğümüz için, “*Şu anda ana muhalefet partisi kim? Cumhuriyet Halk Partisi. Demek ki bu anayasa taslağını hazırlayanlar Cumhuriyet Halk Partisi’nin anayasa mahkemesine iptal davası açma yetkisini elinden almak istiyorlar, vay alçaklar*”, filan. Halbuki biz evet ana muhalefet partisi lafını çıkarmıştık, ama üye tam sayısının onda biri demiştik. Dolayısıyla 55 milletvekilini bulan herkes, anayasa mahkemesine iptal davası açabilecektir. Bizim önerimiz böyledir. Ama buna bir de ana muhalefet partisi grubunu ekleme ihtiyacı doğdu, onu da eklediler. Yani 550 milletvekilinin olduğu bir parlamentoda 55 milletvekili çıkaramayan bir parti nasıl ana muhalefet partisi olur zaten? Bunu anlamak mümkün değil, 55 milletvekili buna yeter zaten. Ana muhalefet partisinin de herhalde 55 milletvekili olur mecliste. 55 milletvekilini de bulamıyorsa bir siyasi parti zaten neyin ana muhalefeti ni yapacak?

Bir getirdiğimiz önemli yenilik Türkiye Büyük Millet Meclisi iç tüzük değişikliklerinin ön denetimini getiriyoruz. Çünkü anayasa mahkemesi biliyorsunuz, son 367 kararında da açığa çıktığı üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bazı işlemlerine 1996 senesinden başlayarak aslında yetkisini biraz zorlayarak, bana sorarsanız bazı durumlarda bir hayli aşarak, ama değerli komisyon başkanımız Prof. Dr. Ergun Özbudun hocamıza, onun ifadesine müracaat edersem, epeyce aşmış, kendisini adeta “*anayasa koyucu*” yerine getirerek yani anayasada olmayan bir kuralı varmış gibi ihdas ederek böyle bir takım meclisin tasarruflarına müdahale etmektedir. O yüzden meclis iç tüzüğü denetimini anayasa mahkemesi önceden yapsın istiyoruz.

Dolayısıyla, meclis iç tüzüğünde bir değişiklik olacaksa anayasa mahkemesi bunu önceden denetleyecek, sonradan “*Sizin bu yaptığınız iç tüzük değişikliğidir, ben bunu iptal ettim.*” filan gibi bir denetim imkanı kullanması da böylece anayasa mahkemesinin elinden alınmış olacaktır. Bu değişikliğin bir tepki değişikliği olduğunu söyleyebilirsiniz, doğrudur. Ama bu tepki dünya hukuk literatüründe böyle tepkisel düzenlemeler vardır. Neden vardır, çünkü bazen organlar devlet yöneticileri yetkilerini istismar ettikleri zaman o yetkilerini daraltma yoluna giderler. Bu da öyle bir öneri olarak telakki edilmelidir, çünkü anayasa mahkemesi sık sık böyle şeyler yapmaktadır. Görüş bana ait değil, ifade daha doğrusu, bir diğer değerli anayasa hukukçumuz Prof. Bakır Çağlar’ındır, Strazburg nezdinde Türkiye Cumhuriyeti’nin avukatlığını yaparken şöyle bir ifade kullanmıştı, ben o zaman tam kavrayamamıştım galiba ama şimdi daha iyi anlıyorum: “*Strazburg’dan bakıldığında Türkiye’de eksik hukuk var.*” diyordu. Çünkü insan hakları hukuku açısından baktığınızda, Avrupa’dan, Türkiye’nin eksikliği var, anlamında. Ama Ankara’dan baktığınız zaman da fazla hukuk var Ankara’da. Yani, hukukçular çok fazla şeye karışıyor, hakimler, o manada, bir “*judicial activism*” içinde davranıyor. Bir yargıç cüretkarlık-gayretkeşliği içinde, aslında müdahil olmamaları gereken süreçlere müdahale ediyorlar. Meclis iç tüzük değişiklikleri eğer yasa organının demokratik işleyişine engel oluyorsa bunların denetlenme imkanı vardır tabii ve bunu Almanya’da olduğu gibi, mesela, bir ön-denetim şeklinde anayasa mahkemesinin yapması daha yerinde olacaktır bundan böyle diye öneriyoruz. 1996’da biliyorsunuz anayasa mahkemesi ilk defa şöyle bir karar verdi, yapılmış olan bir güven oylaması işlemini, Anayol hükümetiyle ilgili güven oylaması işlemini, meclis iç tüzük değişikliği niteliğinde sayarak iptal etti, halbuki anayasa mahkemesinin güven oylamasını denetleme yetkisi yoktur. Buna karşılık bunu denetledi ve iptal etti, böylece Mesut Yılmaz - Tansu Çiller hükümeti düştü, yerine Refah yol hükümeti kuruldu, malum 28 Şubat 1997’ye vardık ondan sonra da.

Anayasa Mahkemesi, şu anki düzenlememize göre, iptal kararı vermişse bir konuda, bu iptal kararlarını gerekçesi yazılmadan açıklamaz, fakat açıklıyor, sık sık şahit olduğumuz üzere iptal kararlarını açıklıyor, gerekçesini aylar sonra yazıyor ve kararlar açıklandığı zaman da herkesi bağlayıcı oluyor. Fakat hangi gerekçeyle bu kararı açıkladığını öğrenmemiz aylar sürebiliyor. O yüzden açıklamaması lazım aslında fakat bunu daha kesin hale getirmemiz gerektiğini

düşündük. Gerekçe olmadan Anayasa Mahkemesi iptal kararını açıklamışsa, gerekçeli karar resmi gazetede yayınlanıncaya kadar, bu karar hiçbir kurum veya kişi için bağlayıcı olmayacak. Şimdi öyle değil. Şimdi, açıklama da şöyle yapılıyor, aslında açıklayamaz anayasaya göre, fakat “*Kamuoyu merak ediyor biz de kamuoyunu bilgilendiriyoruz.*” diyorlar, yani bu kararın açıklanması olmuyor ama bir kez “*iptal ettik*” diye açıklayınca, yani bilgi verince o zaman da açıklanmış oluyor. O yüzden gerekçesi yazılmadan açıklama yapılıyorsa, bunun da yapılamayacağını söylüyoruz ama yapılıyor, yapılamayacağı halde yapılıyorsa, o zaman bunun da bağlayıcılığının olmaması gerektiğini hükme bağlıyoruz.

Danıştay’la ilgili bir önemli değişikliğimiz var, Danıştay üyelerinin dörtte birini bakanlar kuruluna seçtiriyoruz; cumhurbaşkanı tarafından atanıyor bugün. Bu, Danıştay’ı örnek olarak aldığımız Fransa modeline de uygun bir düzenlemedir. Yadırganabilir veya eleştirilebilir, ama unutmamak lazım ki şöyle de bir prensip vardır, yüksek yargı organlarının denetim işlevleri hangi organı denetliyorlarsa o organ tarafından belirlenen üyeler tarafından yapılabilirse, bunun biraz daha uygun bir denetim olma ihtimali yüksektir. Ama bundan öte Danıştay’ın bir de yürütme organına yani icra organına danışmanlık etme yani şura niteliğinde bir görev ifa etmesi söz konusudur. Dolayısıyla bunu da göz önünde tutmamız lazım.

Anayasa taslağında yer alan temel hak ve hürriyetler

Evet, gelelim son boyut olarak insan hak ve özgürlükleri ya da temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemelere. Avrupa Birliği anayasası taslağından bir hükmü zannederim aldık. Zannederim diyorum çünkü başka yerde rastlamadım bu hükme, “*insan haysiyetine dokunulamaz*” diye bir hükmümüz var, önerimiz var. Bu öneri bence çok anlamlı bir öneri, çünkü sadece işkence ve kötü muamele yaşağını kabul etmiş olmakla yetinmiyoruz, bazı şeyleri özel olarak vurgulamak lazım. İnsan haysiyetinin dokunulmazlığı bizim temel hak ve özgürlüklerin en başına yerleştirmeyi önerdiğimiz bir hüküm.

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlama sebeplerini her temel hak ve özgürlük için kendi maddesinde belirtmeyi sürdürüyoruz. 82 anayasasının birinci versiyonunda ilk halinde biliyorsunuz temel hak ve özgürlükler, her bir temel hak ve özgürlük kendi sebepleriyle sınırlandırılabilirdi bir de genel sınırlandırma sebepleri

vardı. Bu genel sınırlandırma sebepleri kalkmıştır, kaldırılmıştır. 2001 değişikliklerinde, biz de bu kalkan şeyi yerine tekrar yerleştirmiyoruz.

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili önerdiğimiz önemli bir değişiklik, din ve vicdan hürriyeti ile ilgili maddede. Din ve vicdan hürriyetinin düzenlendiği 24. madde ki bu madde çok tartışıldı ve zannediyorum tartışılmaya da devam edilecektir. Bu 24. maddede ki düzenlememiz, eğitim faaliyetinde devletin ebeveynin yani ana-babanın dini ve felsefi inançların riayet etmesi gerektiği yolundaki bir düzenlemeyi buraya zerk etmemiz şeklinde olmuştur. Bu hüküm bizim uydurduğumuz bir hüküm değildir. Bu hüküm şu anda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin eğitim hakkıyla ilgili hükmünün aynıdır. Bu hükmü buraya koymamızın sebebi nedir diye sorarsanız, bu hükmün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde olmasının sebebiyle aynıdır. Ki bu sebebi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi şöyle izah etmektedir. Eğitimde çoğulculuğa saygı gösterilmesi ve devletin okullarda eğitim öğretim faaliyeti yaparken endoktrinasyon yapmaması gerektiği, yani devletin insanlara belli bir zihniyeti, belli bir ideolojiyi aşılacak şekilde bir eğitim faaliyeti yürütmemesi gerektiği, bunun önüne geçmek için devlet eğitimde ana babanın felsefi ve dini inançlarına saygı gösterir, ona riayet eder şeklinde bir hüküm var. Bu hükmü bazıları yanlış anlıyor, yani diyor ki “*Ana baba Budistse Budist okulu mu açacak devlet?*” diye anlıyor. Endoktrinasyon yapma yükümlülüğü devlete pozitif bir yükümlülük yükleyen bir düzenleme değil devlete negatif bir yükümlülük yükleyen bir madde... Bunu şununla birlikte okumamız gerekmektedir: eğitim hakkı düzenlenirken eğitim devletin gözetim ve denetimi altında yapılır, devletin gözetim ve denetimi söz konusudur. Ama devlet eğitim ve öğretim faaliyetini bu şekilde gözetip denetlerken bir endoktrinasyon girişiminde bulunmamalıdır, aksi takdirde çoğulcu ve demokratik bir devlet düzenini, toplum düzenini sürdürmemiz imkansızlaşır.

Bu hüküm burada olmasa da bizi şu anda zaten bağlamaktadır. Çünkü biliyorsunuz mevcut anayasamızın 90. maddesine göre temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası antlaşmalar kanunların üzerinde bir yerdedir ve kanunlarla çatıştığı zaman mahkemeler tarafından kanunlar değil temel hak ve özgürlüklerle ilgili sözleşme hükümleri uygulanmak zorundadır. O yüzden de eğer eğitim hakkıyla ilgili veya din ve vicdan hürriyetiyle ilgili bir kanun çatışma halindeyse Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle, zaten bu hükmü uygulamak

zorundasınız. Bu konuda açılmış ve halen görülmekte olan bir dava var. O davanın ne şekilde sonuçlanacağını da bu çerçevede merak etmenizi dikkatinize sunarım. Ben de çok merak ediyorum: Bir Alevi vatandaşımızın, adını yanlış hatırlamıyorsam Hasan Zengin'in açmış olduğu bir dava var. *“Okullarda özel olarak benim çocuğuma verilmesini istemediğim tarzda bir zorunlu din eğitimi verilmektedir, bu eğitim hakkının ihlali niteliğindedir”* diye Türkiye aleyhinde açmış olduğu dava Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görüşülüyor. Ama daha dava sonuçlanmadı.

Temel hak ve hürriyetlerle ilgili bir diğer önerimiz, vatandaşlık düzenlemesiyle ilgilidir. Mevcut vatandaşlık düzenlemesi biliyorsunuz *“Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür”* şeklinde bir ifadedir. Bu ifade bir-iki bakımdan düzeltilmeye muhtaçtır, bu hem benim hem de komisyonun görüşü olarak söylenmelidir. Anayasamızın bu maddesinin dışında Türk devleti diye bir laf ya yoktur ya da varsa bir-iki maddede daha var. Yani Türk devleti diye bir söz anayasamızda başka yerde geçmemektedir. Anayasamızın 1. maddesi Türk devletinden değil Türkiye devletinden bahsetmektedir halbuki vatandaşlıkla ilgili maddede Türk devleti denmektedir. Bu anayasada bir iç tutarlılık olmadığını bize gösterebilir, ama bu iki terim arasındaki farkı da dikkatinize sunarım. Ayrıca insanların vatandaşlık bakımından Türk olduklarını söylemek başka şeydir, onlara vatandaşlık bağı bakımından Türk deneceğini söylemek başka bir şeydir. O yüzden birkaç alternatif düşündük bu çerçevede, bizim benimsediğimiz öneri, 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki ifadedir; eski versiyonunu okuyorum: *“Türkiye ahalisine -ben çünkü bunu okuyorum bunu benim fikrim zannediyorlar bu benim fikrim değil, bu Atatürk anayasasının 88. maddesi- Türkiye ahalisine”*, devlet lafı da yok dikkatinizi çekerim, *“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur”* diyor. Bu 1876 Anayasası'ndaki ifadenin hemen hemen aynen alınmasıdır, sadece *“Türk ıtlak olunur”* yerine 1876 Kanun-i Esasi'sinde *“Osmanlı ıtlak olunur”* deniyordu, şimdi *“Türk ıtlak olunur”* deniyor. 1945'te bunu Türkçeye, yeni Türkçeye uyarladılar, uyarlamışlar ve diyor ki *“Türkiye'de din ve uyruk ayrımı ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir”* diyor. Bizim de önerimiz, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkese dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk denir” şeklinde bir öneri. Bu öneriyi beğenmeyenler çeşitli kesimlerden oluşuyor, bunlar şimdiki hükmün korun-

masından yana olduğunu bildiğimiz kesimler olduğu gibi, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olarak başka bir etnik grubun da mutlaka zikredilmesi gerektiğini söyleyen Kürt kardeşlerimizden gelen itirazları da kapsıyor. Dolayısıyla bu epey tartışılacak olan bir madde, ama biz burada hakikaten, lafı çevirmek için söylemiyorum, 1924 Anayasası formülünün Türkiye'nin çoğulcu yapısına daha uygun düşen sağduyulu ve makul bir öneri olduğuna inanıyoruz.

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili yaptığımız önemli bir değişiklik çocuk haklarını buraya almış olmak. Bunun kaynağı da Avrupa Birliği Anayasası taslağıdır. Bir de eğitim hakkı ile ilgili yapmış olduğumuz bir düzenlemeyi söyleyerek bitireyim, burada da biliyorsunuz özellikle şimdiki 42. maddede devletin resmî dilinin ana dil gibi muamele gördüğü bir düzenleme vardır, bunu kaldırma yolunu seçtik bu yönde zaten epeyce öneri ve bilinç birikmişti, epeyce bir toplumsal talep vardı. Dolayısıyla okullarda Türkçenin dışındaki eğitim dilleri yasayla tespit edilebilecek hususlara aktarılmaktadır. Özel olarak dille ilgili eğitime ilişkin bir yasak anayasada yer almamalıdır diye düşünmekteyiz o yüzden böyle bir düzenlemeyi kaldırdık.

Netice itibarıyla benim bazı rezervlerim olmakla beraber bu anayasa taslağının esas itibarıyla daha demokratik ve çoğulcu ve kendi iç tutarlılığı daha yüksek bir hukuki metin olarak önerilebilir olduğunu düşündüğümü söylemeliyim. Yeterince uzun konuştuğumu zannediyorum. Sabrınızdan ötürü hepinize çok teşekkür ederim. Her türlü acımasız veya acımalı, insafsız ya da insafsız her türlü eleştirinizi ve sorularınızı da beklemekteyim.

Çok teşekkür ederim.

KATILIMCI SORULARI

Soru: *Teşekkür ederim söz hakkı verdiğiniz için. Şimdi, her şeyimizi borçlu olduğumuz bir Atatürk'ten niye çekindiniz? Atatürk sözcüğünü pek geçirmek istememişsiniz gibi bir etki uyandı bende. Oysa biz her şeyimizi Atatürk'e borçluyuz biliyorsunuz değil mi?*

Hatta şöyle bir önerim olacak; Türkçeyi niye hor görüyoruz, niye kullanmıyoruz? Anayasa dilinde de niye Türkçeyi kullanmıyoruz? Bir de az önce dinlediğim kadarıyla “eski Türkçe yeni Türkçe” dediniz. Bir tane Türkçe vardır, anadilimiz, Türkçe. Anamızdan duyduğumuz ve halen halk arasında konuşulan dil. Anayasayı hazırlarken Türkçe sözcükleri kullanmayı düşünüyor musunuz?

Bir de Atatürk'le ilgili, bu çıkarmayı düşündüğünüz şeyler gerçekten çıkarma taraftarı mısınız halen, yoksa onun kalıntıları anayasamızda kalsa daha iyi olur, daha doğrusu şarttır sözüne karşı mısınız?

Teşekkür ederim.

Levent Köker: Çok önemli bir soru sordunuz, ben de size teşekkür ederim. Hemen cevap vereyim; Atatürk sözcüğü anayasamızda üç yerde geçmektedir şu anda. Atatürk kelimesi anayasamızda üç yerde geçmektedir, başka bir yerde geçmemektedir. Bunlardan bir tanesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk milliyetçiliğine bağlı bir devlet olduğu hükümdür; biz bunu değiştirmeyi önermiyoruz. Atatürk sözcüğünün geçtiği ikinci yer milletvekili yeminindeki yerdir; milletvekilleri yemin ederken *"Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağıma ifadesini kullanırlar"*, biz bunu da değiştirmeyi düşünmüyoruz. Atatürk kelimesinin geçtiği üçüncü yer de cumhurbaşkanlığı yeminidir. Cumhurbaşkanları yemin ederken şu anda *"Atatürk ilkeleri ve inkılaplarına bağlı kalacağıma"* diye yemin etmektedir, biz bunu da değiştirmeyi önermiyoruz. Dolayısıyla, Atatürk sözcüğünü Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndan çıkarmayı önerdiğimiz şeklindeki izleniminiz doğru değildir. Biz böyle bir öneride bulunmadık. Böyle bir öneride bulunmuş olanlar var. 2001 yılında, *-çantamda, okuyabilirim istiyorsanız,-* Türkiye Barolar Birliği'nin, aralarında eski anayasa mahkemesi başkanı Yekta Güngör Özden'in de bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanmış olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasa önerisinde bu yerlerdeki *"Atatürk ilkeleri ve inkılapları"* ifadesi çıkarılmıştır. Eğer basındaki bu tartışmayı takip ediyorsanız, şunu da görmüşsünüzdür ki Sayın Özden, kendi beyanatı olarak gazetelerde yer aldığı için ben burada onu söyleyebilirim, *"Atatürk ilkeleri ve inkılapları lafı 12 Eylül lafıdır, anayasadan çıkarılması gerekir"* diye de bir beyanda bulundu. Bizim böyle bir düşüncemiz yoktur, biz böyle bir şey yapmadık, önermedik de.

"Eski Türkçe yeni Türkçe" derken ben dilimizde bir yenileşme hareketinin 1930'larda itibaren çok hızlı ve ivmeli bir biçimde gerçekleşmiş olduğunu biliyorum. Mesela imkan yerine olanak demeyi bazı arkadaşlar tercih ediyorlar, ihtimal yerine de olasılık diyorlar söz gelimi. Bunların bence ikisi de Türkçe, ama bir tanesi daha eskiden kullandığımız Türkçe kelimeler, şimdiki arkadaşlarımız, yeni kuşak-

lar daha ziyade, Ecevit sonrası kuşak diyelim isterseniz, merhum bu kelimeleri çok kullanırdı, onlar bu kelimeleri daha çok kullandığı için onları da biraz daha yeni Türkçe diye adlandırmamız bir alışkanlıktır. Ama mesela bu alışkanlığın neticesi olarak bazı kelimeler arasında anlam kaymaları olmuştur. Mesela imkana olanak diyoruz ama mümkün yerine olası diyoruz. Dolayısıyla bazen bu tip karışıklıklar olmasın diye bazı yerleşik anlamları çok belirgin olan terimleri hukuk metninde muhafaza etmek gibi bir yola gittik. Bakın korumak demiyorum muhafaza diyorum. Muhafaza dediğim zaman da Türkçe olmuyor mu, Türkçe oluyor. Dolayısıyla hani böyle bir endişemiz yoktur. Türkçeyi çok serbest kullanma niyetinde de değiliz çünkü bir hukuk metni öneriyoruz. O yüzden sözcüklerin anlamları üzerinde titiz davranmak durumundayız, o bakımdan böyle bir titizliği gösterdiğimizizi zannediyorum, ama bu en nihayetinde bizim bir zafiyetimiz olarak da görülebilir belki, ama okursanız metni orada nasıl bir Türkçe kullanıldığını göreceksiniz..

Soru: *Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan insanlara niye bir şey dememiz gerekiyor? Sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı desek olmuyor mu? Bunu anayasada niye belirtiyoruz? Gerçekten merak ettiğim için soruyorum. Bir de hani “Osmanlı devletinin vatandaşlarına işte din, dil, ırk farkı gözetmeksizin Osmanlı denilir”le “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına Türk denir” arasında bir fark olduğunu düşünüyorum, çünkü Türk bir etnik grup. Osmanlı bir etnik grup adı değil. Tamam, benim de ana dilim Türkçe, ama ben kendime Türk denmesini istemeye de bilirim, hele ki etnik olarak Türk olmayan birisi bunu hiç istemeyebilir. Niye böyle bir cümlenin gerekli olduğunu sormak istiyorum.*

İkincisi, kanun hükmünde kararnamelerden bahsettiniz, ben bunun nasıl bir şey olduğunu hiç bilmiyorum, bir kanundan nasıl bir farkı var? Herhalde salonda bunu bilenler vardır. Mümkünse bunun da bir açıklamasını rica ediyorum.

Bir de, “Bu taslağın taslağı” dediniz, bu anayasa sürecinin konuşulması sizce ne kadar sürecektir, bir hafta içinde çıkacak bir şey mi var, çok acele etmeli miyiz yoksa hani daha yurttaşların görüşlerini belirtebilecekleri kadar olgunlaşacak mı? Sizce ne kadar süre var? Hani bir sene çalışabilir miyiz, yoksa altı ay sonra geç mi kalmış olacağız, onu merak ediyorum.

Bir de sosyal hakları da merak ediyorum, son sorum bu. Bu anayasaya göre, hani tamam Danıştay filan hepimizi etkiliyor ama daha başka bir bakımdan, neoliberal bir anayasa olduğu yönünde eleştiriler var. Ne bileyim, bundan sonraki hükümetler her şeyi satmaya kalktıklarında buna itiraz edebilecek miyim bir vatandaş olarak, oraya buraya santral kurmaya kalktıkları zaman itiraz edebilecek miyim, bunun gibi ne tür haklarım olur sizin metninizde, bunu da merak ediyorum.

Teşekkür ederim.

Levent Köker: Ben de çok teşekkür ederim, çok önemli şeyler sordunuz. Kolayından başlayayım; bu kanun hükmünde kararname kendi kendisini anlatıyor zaten. Yani sorularınızdaki akla baktığımda bu terimi hemen anlayacağınızı da düşünüyorum. Kanun hükmünde adı üzerinde, kararnamedir, ama kanun hükmündedir. Yani kararname hükümet tarafından çıkarılır, meclise gönderilir, meclis onaylayınca kanun gibi olur. Dolayısıyla bunların denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılır, ama ilk etapta bunu hükümet yaptığı için özellikle, daha kolay yapılır daha az tartışılarak yapılır daha demokratik olmayan ya da demokratik sürecin daha az işlediği usullerle yapılır. Anayasalarda, hak ve özgürlükleri daha çok güvence altına almak için temel hak ve özgürlüklerin kanun hükmünde kararnamelerle sınırlandırılmasına yasak koyulmuştur. Ama bunların içine işte sosyal haklarla ilgili önemli bir kategori olan toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı konulmamıştır biz onu koymayı öneriyoruz onun dışında pek önerdiğimiz bir şey yok kanun hükmünde kararnameyle ilgili olarak.

“Türk denir” meselesine gelince, “Türk’tür”le “Türk denir” arasında bence bir fark var. Bir şey demek zorunda mıyız, galiba zorundayız. Çünkü nasyonallite, yani tabiiyet, uyrukluk, vatandaşlık karşılığı, bir takım belgelere bir şey yazmak gerekir. Yani, hangi devletin vatandaşısınız, Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşısınız; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşına bir şey deniyor, yani, Alman, Federal Alman vatandaşına bir şey deniyor, Federal Alman vatandaşı deniyor. Ya da Yunanistan Cumhuriyeti vatandaşına Yunanistan Cumhuriyeti vatandaşı diye 3 kelime bir şey söylenmiyor, bir şey söyleniyor, yani Yunanlı deniyor, Fransız deniyor, Alman deniyor. Ama Fransız olup Breton olabilir, değil mi? İşte, etnik manada Fransız olmayabilir. Bizim de “Türk denir” dememiz bu yüzdendir, yoksa Türkiyeli desek?

Denebilir. Yani bunu tartışalım. Ben Türkiyeli sözcüğünü çok ikna etmeye yatkın bir sözcük olarak bulmadım, yani Türkiyeli sözcüğüne toplumumuzda, siz nasıl böyle bir duyarlılık gösteriyorsunuz “*Türk etnik bir adlandırmadır*” filan diye, “*Türkiyeli*” sözcüğünün de yeterince başka şeyleri vurgulamadığını filan düşünenler var oradan da başka itirazlar geliyor. Bu sefer de “*Siz Türklüğü anayasadan çıkartmak istiyorsunuz*” filan diyecekler. Bunu toplum kendisi tartışıp karar versin, ama “*Türk denir*” bunun bir başlangıç noktasıdır. Ama “*Türkiyeli denir*” de sonunda kabul edilirse, bence makbuldür. Zaten “*Turkish*” ya da “*French*” veya “*English*” gibi sözcüklerin Almanca-daki Fransızcadaki İngilizcedeki İtalyancadaki sözlük karşılıklarına baktığımızda, aslında İngiltereli Fransalı Almanyalı filan gibi bir manasının olduğunu filan da okumaktayız. Ama “*Türkiyeli*” eğer bizim toplum olarak üzerinde anlaşabileceğimiz bir metinse, sözcükse o zaman öyle olur. Yani bu kalamullah değil bizim taslak önerimiz, yani Allah sözü değil. Değişebilir.

Bu tabii bizi bu anayasa sürecine getiriyor. Bu anayasa süreci malumunuz aslında bir siyasi süreç olacak sonuçta. Çünkü anayasayı her ne kadar yurttaşlar yapacaksa da, Türkiye Büyük Millet Meclisi yapacak sonuçta. Dolayısıyla, bu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin önüne gitmeden, bu anayasa yapma iradesini ortaya koymuş olan siyasi kadroların toplumda bir uzlaşma ile bunu yapacakları yolundaki taahhütleri var. Onların bu taahhütlerini yerine getirip getirmediklerinin biz takipçisi olmak durumundayız. Ne olarak? Komisyon üyesi olarak değil; Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları olarak biz hepimiz, bu salondakiler ve herkes bu taahhüt yerine getiriliyor mu getirilmiyor mu durumunun izleyicisi olmak durumundayız. Enine boyuna ve aslında benim hep yazılarımda filan da savunduğum üzere, tabusuz ve engellenmemiş, çarpıtılmamış bir tartışma sürecinden geçmeden böyle bir temel metnin politik sürece tabi kılınması gibi bir durumun ortaya çıkmaması gerektiğini düşünüyorum. Bunun böyle olacağını da umut ediyorum, yani verilen sözler o yöndedir, beyanlar o yöndedir. Yani Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ben şöyle bir beyanının olduğunu biliyorum, “*Eğer bana oy verirsiniz ben yeni bir anayasa yapacağım*” diye bir beyanla seçime gitti ve oyu aldı şimdi “*Yeni bir anayasa yapacağım*” diye başlıyor. Ama “*Bu yeni anayasayı bir sivil ve toplum sözleşmesi niteliğinde yapacağım*” diye de bir beyanı var bakalım onu yapacak mı, şimdi onu takip etmek gerekiyor. Sizin sorununuz orada. İşte bu süreçte de belki Türk mü Türkiyeli mi? Dil mi

anadil mi? Resmi dil mi? Filan gibi meseleler belki gündeme gelebilir. Ama hiç mesela gündeme getirmediğimiz ve konuşmadığımız başka bazı meseleler var, mesela Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çok merkezietçi bir yapısı var. Bu merkezietçilik böyle devam edecek mi yoksa Türkiye'nin bu merkezietçi yapısında da mesela müstakbel bir Avrupa Birliği üyeliğine uygun olarak daha adem-i merkezietçiliğe dönük bir anayasa olacak mı, bunu tartışabilecek miyiz mesela? Yani biz bu Türk-Türkiyeli, işte başörtüsü-turban falan gibi, laiklik, Atatürk çıkıyor-çıkılmıyor falan gibi meselelere dikkatimizi yoğunlaştırır-sak asıl hayatımızı doğrudan etkileyen ve demokratik yurttaş inisiyati-fi olarak rol alabileceğimiz süreçlerinin önünü tıkayan başka mekanizmaları ortadan kaldırmanın uzağına düşeriz.

Sosyal haklarla ilgili olarak bizim önerdiğimiz düzenleme, 1961 Anayasası'nın 12 Mart rejimi tarafından getirilen otoriter kısıtlamalarından önceki haline dönmek ve sendikal haklarla toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını bu doğrultuda düzenlemek. Mesela bizim taslağımızda lokavt yok. Bunu mesela bir durum olarak dikkatinize sunarım. Yanımda da var bazı insan hakları belgelerinde lokavt hakından bahsedilmektedir. Lokavt bizim hiçbir anayasamızda hak olarak düzenlenmemiştir. Lokavtın bir hak olarak düzenlendiği herhangi bir uluslararası belge de ben bilmiyorum. Lokavt bir hak değildir, ama lokavtla ilgili düzenlemenin ben anayasada da yer almaması gerektiğini düşünüyorum. Yani, grev hakkı, grev bir haktır ve anayasada yer almalıdır, böyle bir güvencesinin olması lazım. Ama lokavt değildir, bunu mesela yapabildik önerimizde. Ama yapamadığımız bir şey var, memurların grev hakkı hala yok. Bizim anayasa geleneğimizde de zaten hiç olmadı. Muhtemelen devlet anlayışımız filan da bu memur grevi meselesini düşünmeyi biraz zorlaştırıyor. Anayasa yapım ve tartışma süreci yeterince katılımcı bir biçimde gerçekleşirse belki mesela "*Türk'tür*" meselesi gibi ya da "*Türk denir*" meselesi gibi bunu da daha demokratik bir biçimde çözebiliriz.

Neoliberal bir yaklaşım var mı anayasada, neo'sunu bilmiyorum ama liberal bir yaklaşımın olduğu kesin. Bunu söyleyebilirim. Şu manada liberal; sosyal devlete ilişkin ayrıntılı bazı hükümler bu anayasada yok, o bakımdan yani 82 Anayasası'nda da var mı onu da bilmiyorum, orada da yok. Dolayısıyla, genelde bir kabul var, anayasalar hükümet programı niteliğinde olmamalıdır diye. Yani siyasi iktidarlar iktidara gelince bir ekonomik politika izlerken anayasa onların elini kolunu bağlayacak şekilde düzenlenmemiş olmalıdır. Buna katılıyor

muyum, galiba katılıyorum. Yani toplumun genel eğilimin oluşumuna ve yani seçmenin siyasi tercihleri hükümetlerin oluşumuna ve hükümetlerin siyasi tercihlerine yansımalıdır. Anayasalarda devletin mesele belli ekonomik konularda ne yapması gerektiği konusunda direktif verici hükümler olmamalıdır. Bunlar olmayınca da anayasalar liberal oluyor, e öyle oluyor. Ama siz de neoliberal piyasa zihniyetli bir hükümeti iş başına getirmezseniz anayasadaki bu açıklık sosyal adaletçi, mesela sosyal demokrat bir iktidar olur Türkiye’de, o zaman da sosyal haklar genişler. Ama böyle sağcı ve neoliberal zihniyetli bir hükümeti seçerse Türk halkı o zaman da böyle olur. Yani, biraz anayasa dışı süreçlere bırakmak lazım, o zaman neyi tercih edeceğiz yani?

Soru: *Bu değiştirilemez maddeler ne demek, yani bu değiştirilemez maddeleri değiştirmek için bir darbe mi yapmak lazım tekrar bunu gerçekten anlayamıyorum.*

Yeni bir anayasa yapıyorsunuz şu anda, o maddeleri değiştirmek için bir savaş durumu ya da yeniden bir ülke kurmak ya da bir darbe gibi bir şeyin mi olması gerekiyor; o maddeler daha önceki anayasalarda var mıydı yok muydu bunu merak ediyorum.

İkincisi de; Kürt sorunuyla ilgili sormak istiyorum. Sizce Kürt sorunu anayasada bizzat anayasal değişikliklerle çözülecek bir şey midir yoksa anayasa vardır ve hükümetin, iktidar partisinin, işte meclisin TBMM’nin yapacağı kanuni değişikliklerle halledilebilir bir şey midir? Hani sonuçta ortada bir çatışmalı bir durum var ve her gün artık insanlar ölmeye başlıyor, en son Şırnak olayını da biliyoruz, artık anayasanın kanunların bilmem neyin ötesinde bir şeyler yapmak gerekiyor. Ve Kürtlerin bir talebi vardı, anayasaya bizzat kurucu unsur olarak girmek. Belki bu hani ulus-devlet yapısını birebir ortadan kaldıracığı için böyle bir şey kabul edilemiyor ama onun ötesinde, işte en son mesela Öcalan’ın yaptığı bir açıklama var. Avukatları aracılığıyla “Eğer anayasada Kürtler güvence altına alırsa Kürt sorunu iki üç ayda biter” gibi bir açıklaması var. Bunun ciddi olduğunu düşünüyorum. Bu mesele anayasaya ciddi olarak konulursa bir şeyler değişir mi gelişir mi bu konudaki değerlendirmenizi merak ediyorum. Çok teşekkürler.

Levent Köker: Peki. İkinci sorunuz biraz zor. Daha doğrusu zor değil de, cevabı çok kolay; söylediğiniz gibi, yani anayasaya madde koymakla biz Kürt sorununu çözemeyiz. Ama anayasadaki var olan ya-

sakları kaldırmak suretiyle, çözmek için adım atılmasını teşvik edebiliriz. Dolayısıyla bizim önerdiğimiz anayasada bu ikinci perspektif daha ağır basmaktadır. Yoksa anayasa bir sihirli değnek değil. Böyle bir sosyo-kültürel ve ekonomik boyutları olan meseleyi çözmesi beklenemez. Ama Kürt meselesinin bir siyasi mesele olduğunu bilmemiz lazım. Dolayısıyla siyasi meseleler siyasi tavırla çözülür. Bu siyasi tavrın olgunlaşabilmesi için de bu meselenin terör meselesinin terminolojisinin dışında bir mecrada tartışılmaya daha fazla ihtiyacı vardır ve bunun teşvik edilmesi gerekir. Bu şekilde bir teşvikin önüne engel olarak her gün yeni bir terör hadisesi çıkabiliyor. Dolayısıyla bu da kamuoyunun tartışma azmini bozuyor. Bunun nasıl olabildiğini de sizin takdirinize bırakıyorum. Bu mesela aslında demokratik suhulet içinde yurttaşlar tarafından konuşulabilecek ve hallolunabilecek bir meseledir. Bunun siyasi yolu da mutlaka vardır. Amerika'yı yeniden keşfetmeye gerek yok. Ulus-devlet yapıları homojen olmak isteyen yapılardır ama hiçbir ulus-devlet toplum olarak homojen bir nüfus kitlesi üzerinde hakimiyet kurmamaktadır, kurmamıştır. Dolayısıyla bugün farklılıkları kabul etme günüdür zamanıdır, sayın cumhurbaşkanının da bu yöndeki beyanları sevindiricidir. Ama tepede böyle beyan yapıyorken aşağıda başka bir iş yapıyorsa o zaman durum hakkında düşünmek lazımdır. *“Farklılıklar zenginliğimizdir”* her ne demekse, onun gereğini siyasi olarak yapmak gerektiğini söylemek yeterlidir sanıyorum.

Değiştirilemez hükümler için şunu söylemek lazım: Bir anayasa sıfırdan, hiçbir bağlayıcı hukuk kuralı olmadan yapmak mümkündür. Bu tarz bir anayasa yapma imkanına hukuk literatüründe ve siyaset bilimi terminolojisinde *“kurucu iktidar”* adı verilir ve *“asli kurucu iktidar”* denir buna biliyorsunuz. Yani, kendisini hiçbir hukuk kuralıyla bağlı saymaksızın bir devleti yeniden ilk baştan sıfırdan kuruyormuş gibi, bu kavram, kurucu iktidar kavramı sıfırdan anayasa yapma yetkisine sahip bir iktidar kavramı, Fransız devriminden sonra ortaya atılan bir kavramdır ve bu kavramı ortaya atan Emmanuel Sieyes bu iktidarın esas itibarıyla ulusa ait olduğunu ve ancak ulusun temsilcileri vasıtasıyla kullanılabileceğini söylemiştir. Dolayısıyla şimdiye kadar askeri darbeler neticesinde sıfırdan anayasa yapıyormuş gibi güç kullanan Türkiye'deki örnekler aslında bu anlamda kurucu iktidar değillerdir. Fakat kendileri de bunu bilmektedirler; kurucu iktidar millete aittir ve ancak milletin temsilcileri tarafından kullanılabilir, peki o zaman askeri darbe yapanlar milleti temsil mi

etmektedirler? İki darbeye de, yani hem 1960'ta hem 1980'de anayasa'yı yapanlar anayasanın başlangıç bölümüne Türk milletinin bir şekilde onayıyla bu anayasayı yapmaya başladıklarını yazmışlardır. Mesela 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde, *"Meşruluğunu kaybetmiş bir siyasal iktidara karşı direnme hakkını kullanan Türk milleti adına harekete eden Türk Silahlı Kuvvetleri"*nden bahsedilmektedir. Yani Türk Silahlı Kuvvetleri kendiliğinden, canı öyle istediği için, keyfi öyle istediği için darbe yapmamış, millet adına bu darbeyi yapmıştır. Çünkü başka çare kalmamıştır, bu görüşe göre, çünkü siyasi iktidar yani Demokrat Parti iktidarı meşruluğunu yitirmiştir, diye bir ifade. 12 Eylül 1980 darbesi sonrası bu 82 Anayasası'nın başlangıcındaki ki 1995'te çıkarılan ifade de *"Artan, iç savaş boyutlarına varan çatışmalar üzerine Türk milletinin çağrısına kulak vererek iktidara el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri"*nden bahsetmektedir. Yani her iki durumda da Türk Silahlı Kuvvetleri ya millet adına ya milletin çağrısı üzerine iktidara el koymuş dolayısıyla kurucu iktidar olma yetkisini kendiliğinden almış bulunmaktadır. Bunların tabii demokratik oluşumlar olmadığını biliyoruz. Şimdi şunu teorik olarak söyleyebiliriz: Türkiye Cumhuriyeti'nde en azından iki tane büyük siyasi parti grubu vardır. Bunlardan bir tanesi Adalet ve Kalkınma Partisi grubu, diğeri Milliyetçi Hareket Partisi grubudur. Aslında gönlümden geçirdi ki sosyal demokrat bir partinin de bunlara dahil olması söz konusu olsun, ama maalesef öyle olmadı, Türkiye'nin özel şartları nedeniyle belki. Çünkü sadece bu iki parti, seçime gidilirken eğer oy alırlarsa yeni bir anayasa yapacaklarını söylediler. Bu iki siyasi partinin toplam milletvekili sayısı da 400'ün üzerindedir, yani referandumsuz bir anayasa değişikliği yapacak yeterliliğe sahiptir. Dolayısıyla bu iki siyasi partinin Türkiye'deki seçmenden, şeklen de olsa, kurucu vekalet aldıklarını mesela kamu hukuku prensiplerine uygun olarak iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla şimdiki meclisin en azından bu kompozisyonu bu meclisin bir kurucu meclis olarak çalışmasını mümkün kılmaktadır. Ha bu kuruculuk, asli kuruculuk mudur? Yani bugünkü mevcut anayasanın 4. maddesini görmezden gelebilir mi, yani *"İlk 3 madde değiştirilemez"* yorumunu görmezden gelebilir mi? Bence gelebilir, teorik olarak gelebilir. Ama pratik olarak gelemez. Gelebilir derken de benim muradım şudur, hiç kimse herhalde Türkiye'de devletin cumhuriyet olma niteliğini değiştirmek gibi bir niyete sahip değildir. Böyle bir niyet kimsede yoktur. Hiçbir parti siyasi parti, anayasa'yı değiştirmeyi taahhüt eden bu iki siyasi parti de dahil, Türkiye'de

parlamentar sistem dışında başka bir sistem öngördüklerini beyan etmiş değillerdir. Tam tersine iki siyasi parti de, içlerinde farklı düşünen üyeleri olsa bile, Türkiye’de parlamenter bir sistem öngörmektedirler. Ve bütün bu siyasi partiler cumhuriyetin temel nitelikleri üzerinde de ittifak halindedirler. Dolayısıyla burada bir takım kötü ifadeler varsa onları düzeltebilirler. Yani bu ilk 3 madde dışında zaten diğer maddeleri, gene ben eski Türkçe kullanayım, layıkı vechiyle yerine getirdiğiniz zaman, gereği gibi bir düzenleme yaptığınız zaman çağdaş demokratik çoğulcu bir normatif çerçeveye ulaşabilirsiniz. O bakımdan bu teorik tartışma, kurucu iktidarla ilgili, çok da aslında enteresan ve önemli değil galiba.

Önemli olan yurttaşların siyasal katılımının önünü açacak demokratik bir anayasanın gerçekleştirilebilip gerçekleştirilemeyeceği. Bunu da yapabiliriz, yani ilk üç maddeyi eğiþ bükmemiz çok gerekmiyor bunun için.

Soru: *Yurttaşların politik katılımıyla ilgili bir şeyler sormak istiyorum. Şimdi önermiş olduğunuz özellikle yasama organının kapsamı içinde Türkiye milletvekilliği. Benim hatırladığım kadarıyla 1980’lerin ikinci yarısında Anavatan Partisi’nin bu seçim sistemiyle ilgili önerisinde böyle bir Türkiye Milletvekilliği, ardından Adalet ve Kalkınma Partisi’nin son beş yılda zaman zaman önerileri içinde böyle Türkiye milletvekilliği kavramı vardı. Amaç, yüzde 10’luk, temsilde adaletsizliğe yol açan baraj sistemine karşı bir nisbi takviye sağlamaktı. Şimdi bir taraftan nitelik takviyesi söz konusu oluyor, Türkiye’de parlamenterlerin seçiliş biçimine bakıldığında, siyasi partilerin iç düzenine bakıldığında. Ama bir taraftan Türkiye milletvekilliği gibi parlamentonun oluşumuna bir nitelik takviyesi öneriyorsunuz, diğer taraftan siyasi partilerin iç işleyişi iç düzeniyle ilgili parti içi demokrasinin daha böyle pekişmesine yönelik anayasada bir öneri göremiyorum ben. Acaba çok net bir biçimde bir yaptırım getirilebilir miydi, siyasi partilerdeki oligarşik yapının sona erdirilmesi, parti içi demokrasinin güçlendirilmesine yönelik olarak?*

Bildiğimiz kadarıyla 1982 Anayasası’nda siyasi partilerin iç işleyişinde demokrasi kuralı uygulanır, bu konu partiler yasasına çevrildiğinde, parti içi demokrasi kısmen biraz siyasi partiler bu konuda özgür de bırakılıyor ön seçim yapıp yapmamak konusunda; çok daha net bir şekilde bir yaptırım gerçekleştirilebilir miydi acaba? Bir

yaptırım, bir müeyyide koyabilir miydiniz parti içi demokrasinin işlemesine yönelik olarak?

Teşekkür ederim.

Levent Köker: Çok teşekkür ederim. Bu tabii önemli bir mesele ama bunu bir anayasa meselesi olarak görmemiz gerekir mi noktasında benim aslında şüphelerim var. Çünkü bu aslında belki de Siyasi Partiler Kanunu'yla halledilebilecek bir mesele. Ama daha sosyolojik yaklaşırsak, siyasi partiler netice itibarıyla siz yasal düzenlemeleri nasıl yaparsanız yapın oligarşinin tunç yasası uyarınca örgütsel yapıları değişebilir. Yani bu parti içi demokrasiyi acaba yasal teminat altına alabilir miyiz, ben çok emin değilim. Yani, bunu anayasaya yazalım mı? Bence yazmayalım. Bu partilerin kendi iç işlerinde ve toplumsal yaşamda siyasi kültürün gelişmesiyle çözülebilecek bir şey. Yasal zorlamayla bir netice alabilir miyiz? Alamayız gibime geliyor.

Soru: *Ben her şeyden evvel Türkiye'de bir seçim demokrasisinin olduğuna inanmıyorum. Sebebi şu, İzmir'de mesela bana 24 tane milletvekili veriliyor bir listede... Benim her şeyden evvel kendi temsilcimi seçmem lazım. Onun için tek kişiye oy vermem lazım. Dolayısıyla, dar bölge seçim sisteminin gönül arzu ederdi ki anayasa tarafından getirilmesi.*

İkincisi, parti başkanlarında böyle mutlakiyet derecesinde olan otoritenin muhakkak alınması lazım. Bir nebze bahsetmek istiyorum, mesela Amerika, ben uzun zaman Amerika'da buldum, Amerika'da parti başkanı diye bir şey yok. Diyelim ki şimdi cumhuriyetçiler iktidarda, fakat cumhuriyetçilerin milletvekilleri bazen kendi başkanına yani reis-i cumhur'a karşı oy kullanabiliyor. O bakımdan, bir an evvel parti başkanlarından bu otoriteyi almak lazım. Aksi halde Türkiye'de ben bir demokrasiye inanmayacağım.

Bir şey daha söyleyeceğim, bu anayasa liberal bir anayasa olduğuna göre acaba Türkiye'de çalışacak mı? Çalışması için muayyen bir kültür seviyesinin ve eğitim seviyesinin olması lazım. Biliyorsunuz biz eğitim yuvalarını yıkmakta birebiriz. Köy Enstitülerini yok etmemiz, halk evlerini yok etmemiz, bize bugünkü kırsal kesimdeki böyle kültürsüz bir toplumun oluşmasına sebep oldu.

Teşekkür ederim.

Levent Köker: Ben teşekkür ederim. Bu aslında çokça haklı yakınmalarınızın çözümü olarak bir parti, lider oligarşisi ya da siyaset bilimcilerin ünlü duayenlerinden o da Maurice Duverger'in bir kitabına verdiği isimle “*Seçimle Gelen Krallar*” gibi, bakın bu Fransa’da yazılmış olan bir kitap, yani Türkiye için yazılmadı. Yani sizin Amerika’da dediğiniz durum aslında Avrupa’ya geldiğiniz zaman biraz değişiyor, işte parti disiplini var, parti merkez örgütü var, vesaire. Bu biraz gene kültürle ilgili bir şey... Tek adaylı dar bölge sisteminde ben daha adem-i merkezietçi bir siyasi yapılanma isterim. Bu sefer de “*Ülkenin bölünmez bütünlüğü*”, “*vay efendim federasyon mu olacak?*” falan filan diye; çünkü Amerika biliyorsunuz federasyon. Yani bir de Amerika’nın başka yapıları var. Biz de öyle bir şey düşünelim istiyorsanız. Yani, tek başına dar bölge tek adaylı çoğunlukçu sistem, 1950 dönemine bizi döndürür. Yani, Demokrat Parti – CHP zamanına döneriz diye endişe ederim.

Soru: *Ben öğretmenim, 1980’de göreve başladım. O dönemden giderek bugüne kadar, öğrencilerimle daha az iletişim kurar hale geldim. Başlangıçta daha iyi iletişimimiz vardı. Çünkü eleştirel düşünebilen, farklı görüşleri taşıyabilen, bu görüşlere saygılı olan gençler daha fazlaydı, ama din derslerinin zorunlu olmasıyla beraber 80’den bugüne kadar gelen süreçte öğrencilerimiz bu özelliklerini yitirdiler. Giderek daha az iletişim kurar hale geldim. Din derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılması taraftarı olan birisi olarak düşüncelerimi ifade ediyorum. Bunu şuna da bağlıyorum küresel sermaye, küresel sömürü iki şeyi çok öne çıkarıyor, bir tanesi ırkçılık diğeri din. Bu yolla üçüncü dünya ülkelerini yani geri kalmış ülkeleri, içine bizim ülkemizi de katarsak eğer, bu yolla toplumlari insanlari daha kolay yönetir hale geliyorlar. Dolayısıyla daha rahat sömürü söz konusu olabiliyor. Böyle de düşündüğüm için din derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılmasından yanayım. Bu konuda anayasaya nasıl bir madde koymayı düşünüyorsunuz ya da bu maddeyi değiştirmeyi düşünüyor musunuz?*

İkincisi milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması bakımından anayasal bağlamda nasıl bir çalışmamız olacak? Ben bir vatandaş olarak milletvekillerinin maaşlarının bile olmamasından yanayım. Yani kendi mesleki anlamdaki kazançları neyse o meslekten elde edecekleri ücret neyse onunla geçinmelerinden yanayım. Böyle olursa yani hem dokunulmazlıklarının kaldırılması hem devletten milletvekili maaşlarının alınmasının önüne geçilmesi söz konusu

olursa herkes milletvekili olabilecektir diye düşünüyorum. Çıkar yeri olmaktan da çıkacaktır. Dolayısıyla daha hakça daha adaletli bir yönetim anlayışının toplumsal adaletin sağlanacağı düşüncesini taşıyorum, bu konudaki düşüncelerinizi alabilir miyim?

Teşekkür ederim.

Soru: *Ben de ekleyeyim birlikte yanıtlayın lütfen. Yeni hazırlanmış olduğunuz anayasanın adı, kamuoyunda sivil anayasa şeklinde yansdı. Ancak eski anayasanın yani halen yürürlükte olan anayasanın adını ben bilmiyorum, bilen varsa söylesin. Çünkü birçok adı var onun. Cunta anayasası, militarist anayasa, efendim 12 Eylül anayasası ve bir de arkadaşımın verdiği bir isim var ki o daha doğru geliyor, Onbaşı Anayasası diye bir anayasa var. Bu anayasanın gerçek adı nedir onu ben bilmiyorum. Ama sizinkinin adı yansdı, sivil anayasa diyorsunuz. Yalnız bir şey daha var, bu yapılan anayasa taslağında demokratik hakların, özgürlüklerin, örgütlenme haklarının detaylı bir şekilde henüz ele alınmadığını görmekteyim. Niçin? Memurlar eğer hala bu öngörülen taslakta da örgütlenemiyor sendikal hakka kavuşamıyor, grevli toplu sözleşme hakkına kavuşamıyorlarsa, bunun öbüründen farkı yok diye düşünüyorum.*

Din dersleri onbaşı anayasasında zorunlu hale geldi, Onbaşılar Anayasası'nın aynısı burada devam ediyorsa gene bir değişiklik yok demektir.

Danıştay üyelerinin mevcut iktidar tarafından seçilmesi diğer ülkelerde doğru yerine oturmuş olabilir ama bu ülkede henüz orada bir terslik var. Bazı sorunlar çıkabilir çünkü çoğunluğu ele geçiren diğer alanlarda bunu kötü anlamda kullanabiliyor. Orada da dikkat çekici bir şey var, dikkat etmek lazım. Cumhurbaşkanı da taraftır diyeceksiniz ama yürütmeyi elinde bulunduran iktidar da çoğunluğu ele geçirirse çok daha farklı şeyler yapabiliyor. Bu anlamda onun eski haliyle kalmasından yanayım.

Bu din derslerinin mutlaka kaldırılması taraftarıyım. Siz o konuda ne düşünüyorsunuz, en önemli sorulardan bir tanesi bu olacak.

Teşekkür ederim.

Levent Köker: Ben cevaplara anayasanın sıfatından başlayayım. Bence şimdiki anayasa 12 Eylül anayasası. Bu yeni yapılan anayasayı,

bizim önerdiğimizi değil, ya da bizim hazırladığımız taslağı değil yeni anayasanın adını bu yeni anayasayı istediğini söyleyen siyasetçiler, politikacılar, siyasi partiler, kendi seçim beyannamelerine sivil anayasa diye yazdılar. Dolayısıyla sivil anayasa onların dilindedir. Önemli de bir sıfattır. Sivil anayasa iki bakımdan anlaşılabilir, sivil kelimesi burada iki mana içerebilir. Birincisi daha çok vurgulanıyor ben de bundan rahatsızım biraz. Vurgulanan şey şu, askerlerin yapmadığı bir anayasa sanki sivil anayasa gibi söyleniyor, tabii karşından da size diyorlar ki “*yav, asker yapınca niye kötü olsun? Siviller yapınca daha mı iyisini yapacak?*” Ben de hakikaten tanıdığım mesela askeri yargıçlar var, pek çok sivil yargıçtan çok daha iyi hukukçulardır onlar. Dolayısıyla hani böyle bir itirazın çok da haklı olabileceğini düşünüyorum. Yani, demek istediğim, sivil anayasadan kasıt asla ve asla bu anayasanın askerler tarafından yapılmayan bir anayasa olduğu şeklinde olmamalıdır. Öyle anlaşılmalıdır. Öyle anlaşılması doğru değildir. Biz bir taslak hazırladık, bu taslak sanki Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasası oldu; yani tek sivil biz miyiz memlekette. Böyle bir şey söyleyebilir miyiz?

Şimdi, sivil anayasa, aslında sivil kelimesinin yurttaşlara ait olma anlamı vardır. Dolayısıyla bu yurttaşların yaptığı ve yurttaşlara ait olacak olan bir anayasa demektir. Bu sivil anayasayı ilk defa söyleyenlerin muradı ne olursa olsun, parti programına veya seçim beyanamesine bunu yazanların söylemek istedikleri ne olursa olsun, bir defa ok yandan çıkmıştır. Bu anayasa, olacaksa eğer, sivil anayasa olacaktır. Sivil anayasa mutlaka ve mutlaka sityoyenlere yani yurttaşlara ait onların benimsediği bir anayasa olmalıdır. Onların yapacağı bir anayasa olacaktır netice itibarıyla. Tabii bunu doğrudan yapmak mümkün olmadığı için bunu meclis yapacaktır, ama bu meclisin iradesini mutlaka yurttaşlar belirlemelidir. Onun için bu süreç önemlidir ve bundan sonra daha da önemli olacaktır. Mesele sadece kendi meslek gruplarının çıkarları doğrultusunda hareket etmekte olan ve bizim adına sivil toplum örgütü dediğimiz bir takım zorunlu aйдatla üyelik yapılan Odalar Birliği, Ticaret Odası, Sanayi Odası filan gibi örgütlerin de tek başına olması değildir. Yani, sadece onlar sivil değildir. Başka pek çok yurttaş insiyatifi ve yurttaş kesimi vardır, onların hepsi bu sürece katılmalıdırlar anlamında bunu söylüyorum, başka bir manada değil.

Anayasalar konjonktürel metinler değildir. Genel soyut objektif geleceğe dönük kurallar koyarlar, dolayısıyla bir yargı organının

kompozisyonuyla ilgili şimdi önerilen bir düzenleme mutlaka ve mutlaka şu anki siyasi iktidar tarafından kullanılacak olan ve sadece bu siyasi iktidar tarafından kullanılacak olan düzenleme değildir. Bunu akılda tutmamız lazım.

Zorunlu din dersiyle ilgili olarak, bu hep bir problemdir Türkiye’de. Gazi Mustafa Kemal zamanında da problemdi din, Atatürk zamanında yani ve Gazi Paşa’nın bu konuda önemli de bir sözü vardır: *“Herkes dinini ve diyanetini öğrenmek zorundadır, lakin bunu öğrenecekleri yer mekteptir”* diyor, 1930 yılında Konya Türkocağı’nda yaptığı bir konuşmada. Yani medresede ve tekkede değil de okulda öğrenecektir, demek istiyor. Ama bunun belki de ne niyetle söylendiğini de biz İlahiyat Fakültesi açıldıktan ve okullarda da belki din eğitimi yapıldıktan sonra anladık. Bu konuda milletin büyük bir çoğunluğunun talebi vardır. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti’nde hiçbir siyasi iktidar, okullardan din eğitimini kaldıramaz, siyasi olarak kaybeder. Ha bunu anayasadan çıkarabilir miyiz? Bunu anayasadan çıkarabiliriz. Nasıl çıkarabiliriz? İki türlü çıkarabiliriz. Ben okurken din dersi seçmeliydi. Ama şöyle seçimlikti, biz gidip dilekçe veriyorduk, *“Din dersi görmeyeceğiz”* diyorduk ve görmüyorduk. Şimdi bizim ikili bir önerimiz var; birincisi şu, din dersleri zorunlu olmaktan çıksın, şöyle zorunlu olmaktan çıksın, din dersini görmek isteyen çocuk gidip dilekçe versin *“Ben din dersi görmek istiyorum”* diye. Dolayısıyla buna göre örgütlensin. Ya da, din dersi okutulmaya devam etsin de istemeyen *“Okumuyorum, ben muaf tutulmak istiyorum”* diye dilekçe versin. Bunlardan hangisi süreç içinde kabul edilir, yoksa mevcut durum mu devam ettirilir göreceğiz. Bu mevcut durumun 1982 Anayasası’na konulmasında en fazla etkili olan kesim, bize söylendiği kadarıyla, Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri’ndeki bir takım öğretim üyeleri bunda çok etkili olmuşlar. Yani *“Eğer okullarda din dersini öğretmezseniz, başka yerlerde din diye hurafe öğretiyorlar, sofuluk aşıyorlar çocuklara”* anlamında bir endişeyi dile getirmek için bu söylenmiş. 12 Eylül’ün lideri biliyorsunuz aynı zamanda Türkiye’nin cumhurbaşkanıydı ki meydanlarda Kuran’dan ayet okurdu kendisi. Dolayısıyla bu ikisi bitişti; bu emperyalizmin bir oyunu mudur, bilmem, ben o kadar komploya aklım ermiyor. Ama bu din dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması konusundaki öneriniz bakidir ama bunu alternatifli olarak sunduk. Bu tabii toplumsal tartışmanın belirleyeceği bir mecrada olacaktır.

Milletvekilliğinin dokunulmazlığı ve maaşla ilgili olarak şunu hatırlatmak isterim ki bunlar demokrasinin aslında en temel güvence-leridir. Bunlara karşı çıkmak söz konusu olamaz. Bunları sadece düzeltmek ve suistimallerini önlemek isteyebiliriz. Biz zaten, galiba laf arasında tam ben iyi vurgulayamadım; milletvekili dokunulmazlığı-
nın şu anki durumunda bir değişiklik öneriyoruz ve milletvekillerinin özellikle ekonomik manada suistimal anlamına gelen suçlardan yar-gılanmalarının önünde dokunulmazlıkları bir engel olmaktan çıkıyor. Böylece işte rüşvet, ihtilas, zimmet, irtikap, ne bileyim evrakta sahtekârlık dolandırıcılık, ihaleye fesat karıştırma gibi suçlardan do-layı yargılama söz konusu olduğunda, milletvekilinin dokunulmazlığı yargılamayı önleyemeyecek, diye bir düzenleme önermekteyiz. Ama bu suçlardan dolayı, bunlar ağır cezayı gerektiren suçlar biliyorsunuz, aynı zamanda yüz kızartıcı suçlar. Ama bunlardan dolayı milletveki-linin tutuklanması söz konusu olabilir, bu tutuklanmayı da olanaksız kılmaya devam ediyoruz, yani böyle yargılanıyor diye hiçbir milletve-kili tutuklanmayacak çünkü tutuklama milletvekilinin yasama fonk-siyonuna katılmasını engeller. Bu da beraat etmesi halinde, çünkü masumiyet karinesi esastır; dolayısıyla suçsuz bir insanı bir milletve-kilini siz yasama çalışmalarına katılmaktan alıkoyamazsınız. Dolayı-sıyla tutuklamayacaksınız, ama yargılaması da durmayacak, devam edecek. Sonunda mahkûm olursa da cezasını çeker.

Maaş meselesi bence daha fazla olmalıdır. Yani milletvekiline daha fazla maaş verilmelidir ki başka işlerin peşinde koşmasınlar. Aynı şekilde yargıçların da mesela maaşları 4 katına çıkarılmalıdır, milletvekili maaşları 5 katına çıkarılmalıdır, öğretmen maaşları 3 katına çıkarılmalıdır. Yani maaş verilmelidir, niçin? Siyasetin demok-ratikleşmesi tarihine bakarsanız zaten, milletvekillerine parlamento üyelerine maaş verilmesi zaten işçilerin siyasi hayata katılmalarıyla ortaya çıkmış olan bir şeydir. Çünkü işçiler lord ya da fabrikatör de-ğildir. O yüzden hem milletvekili olacak hem maaşları olmayacak, e ne yapacaklar? Bir yandan fabrikada çalışıp boş zamanlarında mı ya-sama faaliyetine katılacaklar? Bunlar toplumun yoksul kesimlerinin siyasi hayata katılmalarının önünü açmak için onların baskılarıyla demokrasi tarihinde geliştirilmiş olan sonuçlardır. Lordlar kamarası hâkimken İngiltere'de, lordların maaşları zaten yoktu. Ama işçi parti-si iktidara gelecekse, işçilerden milletvekili olacaksın, RM. Brown'un bayağı ciddi bir maaş alması gerekir ki başbakanlık yapabilsin. Bizde de böyle olması gerekir. Ha tabi bu ama benim bahsettiğim ideal

durum, ama adama maaş veriyorsun adam meclise bile uğramıyor ise, o zaman onun da bir müeyyidesi var zaten. Üst üste bilmem kaç birleşime katılmayan milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesi konusunda da hükümler var. Maaşlarla ilgili de benim söyleyebileceğim bunlar.

Soru: *Önce anlatımlarınıza teşekkür ediyorum. Şuradan başlamak istiyorum, basında bir AKP milletvekili “Ben” dedi “Yüzde 47’yle gelmişim, ben anayasanın oluşumunda yüzde 47 oranında söz sahibi olacağım, siz de ona göre”. Hâlbuki anayasalar uzun soluklu hukuki metinler, şimdi milletvekilliği 5 yıllıktır yani anayasamızın ömrü 5 yıl mı olacaktır? Buna baktığımız zaman öyle düşünmek zorundayım, çünkü 5 yıl sonra bir parti yüzde 47 alır mı alamaz mı bu da farklı bir olay... Yani sivil de desek, adını ne söylersek söyleyelim, bunu yine partiler belirleyecek, şimdi partilerin politikaları da bellidir. Eğer 100 yılı belirleyecek veya 50 yılı belirleyecek bir anayasa oluşacaksa temsiliyetin şu şekilde olması gerekmiyor mu, şimdi sendikalar var, hemen hükümet diyor ki “ben sendikaları çağırıyorum”, nasıl çağırıyor, önce kendisine düşünce olarak yakın olan sendikayı çağırıyor mesela kamu emekçilerine baktığımız zaman, Memur-Sen’i çağırıyor, biraz sıkıştığı zaman Türk Kamu-Sen’i çağırıyor, KESK’i de zaten sendika olarak görmüyor. Şimdi böyle bir diyalogla biz hangi sivil anayasayı oluşturacağız?*

Bununla başlamak istedim ama birkaç sorum vardır: Şimdi, dünyadaki politik olaylardan bu anayasaların oluşumu soyut değildir. 1961 Anayasası farklı bir dünya politikası ortamında oluştu, içine sosyal haklar öyle girdi, 82 anayasası farklı bir politik ortamda geldi. Şimdi 11 Eylül’den sonra güvenlik mi, haklar ve özgürlükler mi? Bu anayasa bu ikisinden hangisini öne alacak ben onu merak ediyorum.

Diğer bir şey temsiliyet sorunu, şimdi, Prof. Erdoğan Teziç’in anayasa hukuku kitabında şöyle yazar, “Türk tipi nispi temsil sistemi”, Türk tipi... Yani biz bir temsil sistemini koyuyoruz ama kendimize benzeterek daha doğrusu uluslararası arenada kazandığı anlamın dışına da taşırarak, kendimize uyarlayarak iyice onun içeriğini boşaltıyoruz. Şimdi son seçimlerdeki temsiliyete bakıyoruz, insanların cahilliği üzerinden bir seçim kazanmak hangi temsiliyeti getirir? Mesela, Türkiye’de 1961 Anayasasıyla uygulanan milli bakiye sistemi vardı, şimdi milli bakiye sistemi gerçekten şunun üzerinde oturuyordu, her-

kesin temsil edilmesi. Ama biz istikrar diyoruz, istikrar mı yoksa hızlı çalışan hükümet mi? Yani daha fazla konuşmak, ayrıntıya da girmek istemiyorum, biz istikrar adına temsiliyeti reddetmiyor muyuz?

Bir de şunu söylemek istiyorum, sosyal haklarla ilgili, mesela basında şöyle şeylere şahit oluyoruz: Çalışma hakkı, yani işsizlik korkusu ölüm korkusunun önüne geçmiştir. Ben şöyle düşünüyorum, bir ironi mi dersiniz artık ne dersenez, bence iş hakkı yaşama hakkının önüne geçsin. Çünkü işsiz kalma korkusu özellikle neo-liberal politikalar, insanları en ucuz nasıl çalıştırırım... Şimdi özelleştirmelerin hızla gittiği bir dünyada, sosyal devlet kavramının gerçekten ayakları havada kalmaz mı? Mesela bu anayasada eğitim ve sağlık parasızdır denilecek mi? Yani okullarda benim her zaman -ben hem avukatım hem de öğretmenim- okullarda para topluyoruz. Hem de bin bir çeşit para, şu andaki tespitlere göre 30 çeşit para toplanıyor okullarda. Şimdi bu olacak mı? Eğitim parasız değil devlet okullarının kamu yönetimi personel yasası çıktıktan sonra o "Devlet kamu hizmetlerini gördürür" dedi mi devlet okulları da ortadan kalkacağı için, böylece gördürülen her yerde parayla gördürecekler kamu hizmetlerini. Yani burada anayasa bu konuda neleri doğuracak onu merak ediyorum.

Bir de basındaki tartışmalardan izlediğimiz kadarıyla, şimdi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dayalı bir anayasa hazırlanıyor denildi. Ama bunun 1950 versiyonu bütün hukukçular ve hukukçu kesimler tarafından da bilindiği gibi geri bir durumda, bu 1980'lerden sonra daha doğrusu son çıkan protokollerden sonra daha özgürlükçü bir hale gelmiştir, bu hangi versiyona tabidir ben onu merak ediyorum.

Teşekkür ederim.

Levent Köker: Sondan başlayalım isterseniz, sorularınıza çok teşekkür ederim. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin orijinal metni 1950'dir, doğru söylediniz. Ondan sonra bir takım protokollerle haklar hem genişletilmiştir hem de bazı haklarla ilgili düzenlemeler yenilenmiştir. Mesela 2. maddedeki yaşama hakkına idam cezasıyla bir istisna öngörülmekteydi 1950'de, yanılmıyorsa 1996'da idam cezası savaşa ilgili istisna dışında kaldırılmıştır bu sözleşmeden, yani yaşama hakkının istisnası değildir idam cezası. 2002'de de savaş halleri dâhil yaşama hakkının hiçbir ölüm cezasıyla ilgili istisnası kalmamıştır. Çünkü bu sözleşmeyi imzalayan devletler 2002 tarihin-

den itibaren idam cezasını kaldırmayı taahhüt etmişlerdir ve kaldırmışlardır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da idam cezasıyla ilgili, biz hem ceza yasamızdan kaldırdık idam cezasını hem de anayasamızda bir istisna vardı eski versiyona uygun olarak, onu da galiba 2004 değişikliğinde kaldırdık. Dolayısıyla Türkiye’de şu anda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin son haliyle uyum içinde bir düzenleme var mesela yaşama hakkıyla ilgili olarak. Aynı şey diğer hepsi için geçerli, yani bu konudaki tereddüdünüzü anlayışla karşılıyorum ama zaten bizi bağlayan metinler, temel hak ve özgürlüklerle ilgili, altına imza attığımız anlaşmalardır ve Türkiye bütün o 1950’den sonraki protokollerin altına imza attığı gibi onların hepsini de onaylamıştır, dolayısıyla bunların hepsi usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşma statüsündedir. Dolayısıyla da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni de, Bakanlar Kurulu’nu da, yargı organlarını da idare makamları da bağlamaktadır. Burada hiçbir tereddüt yok, bizim yaptığımız sadece buradaki çok kritik bazı hususları, mesela temel hak ve özgürlüklerle ilgili, pek konuşmadık, sınırlandırma ve kötüye kullanma yasakları meselelerini bu sözleşmenin son haline göre anayasamıza eklemeyi önermekten ibarettir. Dolayısıyla orada bir problem yok. Bunu zaten yeni bir anayasa yapılmaya bile, şu anki durum aynen devam etse bile, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, bütün protokollerindeki son hükümler çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin bütün yetkili makamlarını en tepeden en alt kademeye kadar bağlamaktadır, dolayısıyla da buna aykırı hareket edilmesi halinde müeyyide uygulanmaktadır.

Temsille ilgili olarak, kim olduğunu bilmediğim bir AKP’liye atfen söylediğiniz görüş külliyen yanlıştır ve reddedilmelidir. Yani yüzde 47 oy alan bir siyasi parti anayasayı yüzde 47 oranında belirleyecek... Belki yüzde 100 oranında belirleyecektir, bilmiyoruz yani belki de yüzde 15 oranında belirleyecektir. Böyle bir söz söylenir mi bilmiyorum, benim siyasi temsil mantığım, haklısınız yani özellikle anayasa gibi bir metnin yapılması sürecinde böyle bir babayiğitliğin sökmeyeceğini söylemeyi emrediyor bana. Toplumun başka kesimlerinin sözlerini dinlemeyi vaat etmiş olan, bunun bir toplum sözleşmesi niteliğinde olacağını vaat etmiş olan bir siyasi partinin resmi, kendi ağzından yapmış olduğu irade beyanına aykırı bir açıklamadır eğer dediğiniz gibi ise.

Temsille ilgili, son seçimle ilgili söylediğiniz bir imaya yalnız kesinlikle katılmıyorum. Türkiye halkı bugün on sene önceye göre

daha cahil değildir, bana sorarsanız daha az cahildir. Bunun hep bizim gibilerin kafalarında olan bir şey olduğunu düşünüyorum ve bunu böyle düşündüğümüz zaman ve böyle düşündüğümüz için belki de, alternatif bir siyasi program geliştirip de herhangi bir siyasi başarı gösteremiyoruz galiba. Sonuçta sizi tenzih ederim ama “bidon kafalı-lar” gibi bir düşünceye müracaat ediyoruz, bu da demokrasinin temel etiğine aykırı bir düşünce olmanın ötesinde bir siyasi başarısızlıkla neticelenecek bir hamle gibi oluyor. Son seçimle birlikte... Yani insan biraz yaşlandıkça, demin hanımefendi de söylüyordu, gene sizi tenzih ederim kendimle ilgili söylüyorum, yani genç arkadaşlar daha cahil geliyormuş gibi geliyor insana. Halbuki işte “Gençlik çok de-politize oldu” filan diyorlar. Bence gençlik çok politik ve çok bilinçli olarak bazı şeyleri yapıyor. Bilinçsiz olarak yaptığı şeyler varsa o da hepimizin gençliğinde yapmış olduğu şeylerdir. Yaşlanınca da daha bilinçli olduğumuz söylenemez ayrıca. Herkesin durumu kendisinedir, böyle totaliter laflar hoşuma gitmiyor benim.

Ama temsille ilgili olarak, bu meclise ilişkin olarak söyleyeceğimiz bir şey varsa, o da bu meclisin Türk siyasi tarihinde eşine ender rastlanırlar ölçüde temsil kabiliyeti yüksek bir meclis olduğudur. Çünkü seçime katılma oranı yüzde 84’ün üzerindedir ve seçimde kullanılan oyların yüzde 87’si parlamentoda sandalye olarak temsil edilmektedir. Yakın zamana kadar böyle bir meclis yoktu, milli bakıyeye yakın bir durumdur. Mutlu bir tesadüf oldu, onu da bir yerlerde söylemiştim, konuşmamın bir yerinde, yani bu bağımsız adayları keşfettiler de bu yüzde 10 barajının yol açtığı işte yüzde 34 oy, yüzde 66 milletvekili filan gibi bir durum ortadan kalktı, yani yüzde 47 oya yüzde 60 milletvekili, değil mi? Oy oranı yüzde 30 artmış olan bir siyasi parti milletvekili olarak 30-35 daha eksik milletvekili çıkarttı. Yani bunu da düşünecek olursak, şimdiki meclis çok temsil kabiliyeti yüksek bir meclistir. Bu meclis kimseyi dinlemeden anayasa yapsın gibi bir şey söylemiyorum tabii, öyle bir şeyim yok. Ama bu meclis hakikaten Türkiye’deki hemen hemen bütün renkleri bünyesinde barındırmaktadır.

Bunun dışında güvenlik mi, özgürlük mü ikilemi çok eski zamanlardan beri siyasal arenayı meşgul eden bir ikilem. Galiba ek-mekleri uğuruna, ya da güvenlikleri uğuruna özgürlükten vazgeçen-ler, gün gelir özgürlüklerini kaybettikleri gibi güvenliği de mumla ararlar türünden bir söz vardı. Bu ikileme bizi düşürmek isteyenler var, bu ikileme düşmeyi reddedenlerdenim ben. Böyle bir ikilem yok,

özgürlük güvenliğinin ön şartıdır. Bir anlık güvenliğimizin ortadan kalkması pahasına biz özgürlüğümüze sahip çıkmak yolunda bir yurttaş bilincini geliştirmek ve taze tutmak durumundayız, türünden böyle ajitatif bir laf ederek bunu bitireyim isterseniz.

Soru: Konuşmanızda yeni bir değişiklik yapmak istediğinizi söylediniz, “vatandaşlık bağıyla bağlı”, yani özellikle Türk vatandaşlığı veya diğer vatandaşlıklarla ilgili söylemişsiniz. Vatandaşlık bağıyla bağlı olana vatandaş diyeceksiniz bağlamında anladım. Şimdi bir vatandaşlık mozaığı mi oluşuyor Türkiye’de? Eğer öyle bir şey varsa, benim bildiğim kadarıyla vatandaş, bir toprak bütünlüğünün olduğu, aynı zamanda bir devletin olduğu, bu devletin ve toprağın üzerinde yaşayan insanlara ve bu devlete bağlı olan insanlara vatandaş denir. Peki, vatandaşlık bağıyla bağlı olmak ne demektir? Ama bağlı olmayanlara ne diyeceğiz peki ve bu insanlar nerede yaşayacak peki?

Levent Köker: Çok basit yani bu, vatandaşlık bağıyla bağlı olmayan yabancıdır, yabancı olarak bu memlekette yaşayabilir, var zaten yaşıyorlar.

Soru: *Bir şeyi merak ediyorum, şimdi “nasıl vatandaşlık bağını kabul ediyorum, evet ben bu devletin vatandaşıyım” demek gibi aynı şekilde “kabul etmiyorum” da demek hakkı yok mudur?*

Levent Köker: Yok hayır, o mümkün değil. Böyle bir şey imkânsızdır. Yani vatansızlık yasaktır. Hiç kimse vatansız olamaz. Dolayısıyla bir devletin ülkesi üzerinde, yani dünyada bir yerde dünyaya geliyor bir insan yavrusu. Bu mutlaka bir devletin vatandaşıdır. Ya doğduğu yere göre o yerde hangi devlet hükümransa onun vatandaşıdır. Amerika’da doğuyorsa Amerikan vatandaşıdır, anne-babasının vatandaşlığı ilgilendirmez. Ya da anne-babası nerenin vatandaşıysa oranın vatandaşıdır. Vatandaşlık bu anlamda doğumla kazanılır ama toprak esasına göre ya da kan esasına göre kazanılır. Vatansızlık uluslararası hukuken istemediği bir şeydir, dolayısıyla vatansızlığın önüne geçilmesi için, hiçbir insanın vatansız olamayacağı prensibi kabul edilmiştir. Dolayısıyla sizin iradenizle “Ben bu devletin, ya ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hasbelkader doğmuşum, ama ben bunu kabul etmiyorum ben Alman vatandaşı olacağım” veya “Ben vatansız olacağım” filan gibi bir beyanda bulunma imkânınız yoktur.

Vatandaşlık kazanılır ve kaybedilir. Vatandaşlık iki türlü kaybedilir. Vatandaşlıktan ya çıkılır ya da çıkarılır. Yani bir devlet bir insanı vatandaşlıktan çıkarabilir. Yani askerliğini yapmamıştır, çıkarabilir ama çıkardığı zaman vatansız kalacaksa çıkaramaz. Anlatabiliyor muyum? Hayır, çıkarılanlar var ama onlar başka bir devlette bir statüde yaşıyorlar. Ama çıkmak sizin iradenizle müracaat edebileceğiniz bir şey, çıkarsanız da başka bir devletin vatandaşı olmak zorundasınız. Yani “*Ben bu devletin vatandaşlığını kabul etmiyorum*” diye bir şey yok. Siz devletin bayrağını yakabilirsiniz yani devleti beğenmiyor olabilirsiniz ya da Belçika’da mesela Valonlar ayrılmak istiyorlar Flamanlardan, “*Kahrolsun Belçika*” sloganıyla bir parti kurdular ve seçimlere girdiler, yanılmıyorsam yüzde 20-25’de oy aldılar. Yani vatandaşlığı reddetmek anlamına gelmez bu, devleti protesto etmek. “*Ben bu devleti yıkmak istiyorum*” diyebilir ama “*Ben bu devletin vatandaşlığını beğenmiyorum, çıkacağım*”, böyle bir şey yok.

Soru: *Sunumunuz için çok teşekkür ederiz. Şimdi ben bir tarihçi olduğum için biraz bu taraftan bakacağım ve tabii her tarihçi gibi teker-rür etmesinden korkarım...*

Levent Köker: Ders alırsak tekerrür etmezmiş, Mehmet Akif öyle diyor.

Soru: *Umuyoruz. Şimdi bizim anayasa geçmişimiz hiç parlak değil. İlk çıkışına bakarsak Abdülhamit döneminde çıkıyor biliyorsunuz, fakat Mithat Paşa’yla Abdülhamit arasında da bir pazarlık meselesidir anayasa. Ve gerçekten Mithat Paşa her seferinde kolunda anayasayla, bir sürü değişikliklerle geri döner. Ve Abdülhamit aslında anayasayı rafa kaldırırken, çok klasik tabiriyle, hiç de hukuksuz bir şey yapmaz, çünkü anayasada kendisine verilen bir haktır meclisi feshetmek ya da 113. madde gibi. Benim kaygım bu anayasa ile ilgili, bu, yani bürokrat, asker-bürokrat elitin ayrıcalıkları meselesinde aynı zihniyet devam edecek mi etmeyecek mi? Benim temel sorum bu.*

Levent Köker: Çok teşekkür ederim. Haddimi aşmazsam ben de tarihle ilgili birkaç ilavede bulunayım. Profesör Mardin’i bir kez daha zikredeyim. Jön Türklerin ve Yeni Osmanlıların siyasi fikirleri üzerine yani, Yeni Osmanlılar Mithat Paşa’dan da hemen önceki kuşaktır ya da hemen hemen aynı dönemler işte 1860’lar filan, onlarla ilgili

çalışmalarında Şerif Mardin'in vardığı sonuç, “*Bunlar aslında hürriyet istiyorlar ama istedikleri hürriyet kendileri için.*” Yani biliyorsunuz Osmanlı münevveri, aydını, ilk zamanlar böyle Osmanlı Devleti’nde bürokraside, kalemde filan yetişenler, tercüme odasında yetişenlerden oluşur. İşte “*özgürlük özgürlük*” diye ortaya çıktıkları zaman aslında istedikleri özgürlük, padişahın kendilerine karışmaması gibi bir şey. Bu tabii bürokrasinin, özellikle asker ve sivil bürokrasinin, cumhuriyetin kuruluşundaki rolü bu tarihsel arka plan üzerinden değerlendirildiğinde, anayasada aslında çok da yazılı olmayan bir tarihsel ayrıcalığı, biraz da benim, başkalarıyla birlikte “*vesayetçilik*” dediğim bir sistem içinde sürdürmelerini ve dolayısıyla bu demokrasimizi biraz kuşatan bir gelenek ve bunun demokratikleşme için tasfiyesi zaten gerekiyor. ama anayasada zaten buna dair pek bir düzenleme yok. Yani ne 61’de ne 82’de çok fazla bir şey yok. Bir tek özellikle 1961 anayasasıyla getirilen Millî Güvenlik Kurulu başta olmak üzere bir takım bürokratik kurumlar var devletin içinde. Şimdi bizim 61 ve 82 anayasalarımızda şöyle bir hüküm var: Diyor ki “*Egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir*”, bundan sonra da şunu ekliyor, “*Millet egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır*” diyor. Şimdi siz de düşünüyorsunuz bu yetkili organlar kim? Yasama, yürütme, yargı, başka? İşte MGK, RTÜK, YÖK falan filan diye gidiyor, yani hâlbuki bunlar bürokratik makamlar ve millet adına egemenlik yetkisi aslında kullanması söz konusu olmayacak olan makamlar. Biz de dedik ki bunu tashih edelim. Yani sarahate kavuşsun bu yetkili organların ne olduğu ve “*Egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir. Millet egemenliğini anayasanın kurduğu esaslar çerçevesinde ve dâhilinde, yasama, yürütme, yargı organları eliyle kullanır.*” demek suretiyle bu konudaki bir tereddüdü veya sizin işaret buyurduğunuz tarihsel geleneğimizden gelen bir bürokrasi vesayetçiliğini bir anlamda o izi de hani silmek gibi bir girişimimiz olduğunu söyleyebilirim. Bunun ötesinde asker ya da sivil bürokrasinin Türk siyasi hayatındaki varsa hâkimiyetini devam ettirecek hususlar, bunlar biliniz ki bizim geleneğimizden neşet edecek olan hususlardır yoksa kendi yaptığımız bir şey değil.

Soru: *Çok teşekkürler, çok güzel bir sohbet oluyor. Öncelikle dokunulmazlıklarda, bazı suçlarda -irtikâp, rüşvet gibi suçlarda, dokunulmazlıktan milletvekilleri yararlanamıyor dediniz, yargılaması sekteye uğramıyor ama tutuklanmıyorlar. Devlet memurlarında,*

gene bu özlü suçlar söz konusu, bunların yargılama aşaması bir izne tabi, cumhuriyet savcısı bir üst merciye gidip izin istiyor, böyle bir şey milletvekilleri için de söz konusu mu ya da mecliste bir oylama söz konusu mu acaba?

Levent Köker: Hayır, yargılanması söz konusu olan milletvekili mesela rüşvetten yargılanacaksa, yargılmasına bir engel olmayacak fakat tutuklanamayacak, yalnız ilgili mahkeme ya da savcılık durumu meclis başkanlığına hemen bildirecek.

Soru: *Ben şunu merak ediyordum, mevcut anayasanın 12 Eylül anayasası olduğunu biliyoruz, bunda herkes hemfikir. Eğer yanlış biliyorsam lütfen düzeltin beni, mevcut anayasada geçici 15. madde diye bir madde var ve bu maddede bu darbeyi yapanlarla ilgili hukuksal bir işlem başlatılmıyor. Acaba şimdiki taslakta biz darbecileri yargılayabilecek miyiz, böyle hukuksal bir girişim yapabilecek miyiz?*

Levent Köker: Valla bizim önerdiğimiz anayasada, 82 anayasasının geçici 15. maddesine yerleştirilmiş olan bu yargı bağımsızlığını aynen sürdürmemiz söz konusu olamaz, çünkü her anayasanın kendi geçici maddeleri vardır, dolayısıyla 82 anayasasının geçici 15. maddesi 82 anayasasının geçici 15. maddesidir. Dolayısıyla eğer Türkiye Cumhuriyeti yasama organı bu tartışmalar, süreç neticesinde bizim önerdiğimiz veya başka şekilde neticelenecek olan bir anayasayı kabul ettiği zaman bu geçici 15. madde yürürlükten kalkmış olacaktır. Dolayısıyla bu geçici 15. maddenin 12 Eylül askeri darbesini yapmış olanlara sağladığı yargı muafiyeti de bu geçici 15. maddeyle kalkmış olacaktır. Dolayısıyla yargılayabilir misiniz? Teknik olarak, hem evet hem hayır, çünkü bu madde kalktığı için yargılayabilirsiniz ama zaman aşımı diyecektir mahkeme. Ama bu konuda bir girişim olursa eğer, yani böyle bir anayasa olursa, 15. madde kalkarsa, birileri de 12 Eylül askeri darbesini yapanları, yaşayanları tabi, yargılamak isterse, bir mahkemede dava açılırsa, o zaman o mahkeme zaman aşımı olduğuna karar verip davayı düşürecektir. Ama bu da bir süreç olarak yaşanacaktır, yani böyle bir ihtimal var. Ama böyle bir şey hiç gündeme de gelmeyebilir. Ama bu konuyu gündeme getirmek isteyen, özellikle 78'liler Vakfının ısrarlı bir niyeti var, belki o niyet daha fazla kamuoyu önünde seslendirilebilir, taraftar da bulabilir, onu bilemeyiz ama sorunuzun cevabı bu, geçici 15. madde olmayacak.

